

MILITAIRE SPECTATOR

BOSNIA 25 YEARS AFTER SREBRENICA: INTERVIEW WITH JASMIN MUJANOVIĆ

- Culturele verwoesting en het Joegoslaviëtribunaal
- Oorlog en het schild van Athena
- Interview met Jan Broeks

MILITAIRE SPECTATOR

Vooruitblik

In *Militaire Spectator* 7/8-2020 verschijnt onder meer: 'Leren van ervaring binnen de krijgsmacht. Inspiratie uit de lessons learned-processen van de Noorse landmacht' van luitenant-kolonel Marcel Wassenaar MA.

Organizational learning wordt meestal gedefinieerd als een verandering in de kennis van een organisatie die plaatsvindt naar aanleiding van een opgedane ervaring. Een organisatie die sneller wil leren dan haar concurrentie – in het geval van de

krijgsmacht de tegenstander – zal het leerproces actief moeten versnellen.

Een vergelijkend onderzoek van ervaringen in Afghanistan (2005-2012) en tijdens de oefening Trident Juncture 2018 laat zien dat de Noorse landmacht grote stappen heeft gezet bij het omzetten van *lessons identified* naar *lessons learned* en de verspreiding daarvan. Nederlandse eenheden kunnen van de ervaringen van de Noorse landmacht leren dat hun lessons learned-processen door het nemen van een aantal maatregelen vaak relatief eenvoudig te verbeteren zijn.

Deelname van de Noorse landmacht aan oefening Trident Juncture 2018 in eigen land

FOTO FORSVARET, JOHANNES MAXIMILIAN SCHNELL

MEDEDELING KVBK

KVBK-lid? Geef uw e-mailadres door aan de ledenadministratie

Van veel KVBK-leden ontbreekt het e-mailadres nog in de ledenadministratie. Het doorgeven van een e-mailadres kan via <http://www.kvbk.nl/e-mailadres-kvbk-lid> of door de hier afgebeelde QR-code te scannen. De KVBK gebruikt e-mailadressen alleen om leden te informeren over verenigingszaken en deelt ze niet met derden.

MILITAIRESPECTATOR

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter Beoefening
van de Krijgswetenschap
www.kvbk.nl
E info@kvbk.nl
facebook.com/KVVKsecretaris
twitter.com/kvbk1

Secretaris en ledenadministratie

Majoor R. Verheijen MA
E secretaris@kvbk.nl
Nederlandse Defensieacademie (NLDA)
Sectie MOW
Ledenadministratie KVVK
Postbus 90002, 4800 PA Breda
E ledenadministratie@kvbk.nl

REDACTIE

Igen b.d. ir. R.G. Tieskens (hoofdredacteur)
drs. A. Alta
kol Marns drs. G.F. Booij EMSD
kol drs. A.J.H. Bouwmeester
prof. dr. A. ten Cate
dr. A. Claver
drs. P. Donker
bgen prof. dr. mr. P.A.L. Duchaine
cdre KLu b.d. F. Groen (plv. hoofdredacteur)
kol ir. M.P. Groeneveld
kap (R) L.J. Leeuwenburg-de Jong MA
(e-outreach)
kol mr. drs. B.M.J. Pijpers
drs. E.N. van der Steenhoven
mr. drs. A. van Vark KMar
ktz drs. H. Warnar

BUREAUREDACTIE

M. Katsman MA
dr. F.J.C.M. van Nijnatten (eindredactie)
NIMH
Postbus 90701
2509 LS Den Haag
T 070 – 316 51 20
E redactie.militaire.spectator@mindef.nl
www.militairespectator.nl
facebook.com/militaire-spectator
twitter.com/milspectator

De Militaire Spectator is
aangesloten bij de European
Military Press Association

LIDMAATSCHAP

binnenland € 25,00
studenten € 17,50
buitenland € 30,00

OPMAAK

Coco Bookmedia

DRUK

Wilco Meppel
ISSN 0026-3869
Nadruk verboden

Coverfoto: Burial of genocide victims at
the Srebrenica-Potočari Memorial and
Cemetery

Foto: The Advocacy Project, Claire Noone

288 **Bosnia 25 years after Srebrenica: interview with Jasmin Mujanović**

Arthur ten Cate en Frans van Nijnatten

Twenty-five years after the Srebrenica Genocide and the Dayton Accords, Bosnia needs to move towards a genuinely democratic regime and full membership of NATO, says political scientist Jasmin Mujanović.

298 **Culturele verwoesting en het Joegoslaviëtribunaal**

M. Ripke

Uitspraken van het Joegoslaviëtribunaal over de verwoesting van cultureel erfgoed in Bosnië en Kroatië zijn belangrijk geweest voor de ontwikkeling van de internationale rechtspraak rond de moderne oorlogvoering.

310 **Oorlog en het schild van Athena: de waarde van krijgswetenschappen**

F.P.B. Osinga

De krijgswetenschappen zijn na 1990 opgebloeid in reactie op de veiligheidspolitieke en militaire uitdagingen en zullen in het licht van de zorgwekkende ontwikkelingen in en rondom Europa ook in de toekomst van waarde zijn.

326 **'De handschoenen zijn uit'**

Peter Pijpers en Maarten Katsman

'Nederland belijdt internationalisering met de mond, maar doet er veel te weinig aan, zeker in multilateraal verband', zegt luitenant-generaal b.d. Jan Broeks, tot 2019 directeur-generaal van de internationale militaire staf van de NAVO, in een interview.

En verder:

Editoriaal	286
Tegenwicht	332
Boeken	334
Andere ogen	337
RetroSpectator	338

Srebrenica: niet alleen een Balkanprobleem

Ondanks het rondwarende coronavirus en de maatregelen om de Covid-19-pandemie te beperken, wordt – deo volente – over een paar weken in Oost-Bosnië de vijftiende Mars Mira gehouden. Deze herdenkt de genocide in Srebrenica van juli 1995, nu 25 jaar geleden. In vier dagen lopen nabestaanden, vredesactivisten en betrokkenen uit binnen- en buitenland in omgekeerde richting de route die circa 15.000 Bosnische mannen en jongens destijds, vanuit de door Servische strijdkrachten overlopen *safe area*, naar regeringsgebied namen om aan een gewelddadige dood te ontkomen. Het merendeel van die groep haalde het niet. Onderweg kwamen honderden om het leven door direct en indirect vuur en in gevechten; de duizenden die zich overgaven werden later in provisorische detentiecentra massaal standrechtelijk geëxecuteerd of op andere wijze gedood.

De Mars Mira begint ten oosten van de stad Tuzla en arriveert op 11 juli bij het terrein van het voormalige hoofdkamp van het Nederlandse VN-bataljon Dutchbat in Potocari. Daar, aan de overkant van de weg, ligt de eindbestemming van de deelnemers aan de vredes- en herdenkingsmars, op de plek waar de afgelopen jaren een gepaste begraaf- en gedenkplaats is

gecreëerd. Er rusten inmiddels 6000 van de circa 8300 dodelijke slachtoffers van de wrede verovering en zuivering van de destijds door Nederlandse blauwhelmen bewaakte – en door de VN op kafkaëske wijze ‘veilig’ verklaarde – de facto openluchtgevangenis. Nog ieder jaar worden stoffelijke overschotten uit massagraven in de omgeving via DNA-onderzoek geïdentificeerd en op dit grafveld bijgezet. Goed werk van de International Commission on Missing Persons, die op initiatief van de toenmalige Amerikaanse president Bill Clinton en met veel steun van de Nederlandse regering werd opgezet. Het instituut geeft invulling aan het mensenrecht op de waarheid over vermiste naasten en familieleden. De geschiedenis is niet omkeerbaar, maar de slachtoffers en hun nabestaanden krijgen op deze wijze wel iets van hun waardigheid terug.

De val van de *safe area* Srebrenica en de daaropvolgende massamoord door Bosnisch-Servische strijdkrachten was een echec met een nationaal en internationaal grote politieke en publicitaire nasleep, die tot op de dag van vandaag voortduurt. In Nederland was er in de beginjaren een emotioneel publiek debat en vonden tal van onderzoeken en historische

studies plaats, waarvan de omvangrijkste nog altijd het NIOD-rapport uit 2002 is. Ook in diverse rechtszaken van het Joegoslaviëtribunaal namen de gebeurtenissen bij Srebrenica uit de zomer van 1995 de afgelopen 25 jaar een prominente plaats in, en speelden een rol in uitspraken en veroordelingen. Maar, hoewel de feiten daarmee onmiskenbaar werden opgetekend, vastgelegd en gereconstrueerd, en de gebeurtenis en passant internationaal en juridisch werd erkend als een genocide, blijven nationalistische machthebbers in het Servische deel van Bosnië tot op de dag van vandaag de systematiek van de inter-ethnische uitroeiing glashard ontkennen of bagatelliseren.

Onschuldig is dat allemaal niet. In dit tijdperk van *post-truth politics* is het gemak waarmee populistische en nationalistische politici 'alternatieve feiten' te berde brengen om hun belangen te dienen of posities te stutten – of het nu gaat om actuele kwesties of geschiedenis – meer dan louter opportunisme en 'stemvee' naar de mond praten. Het is een vorm van *weaponized storytelling* of *weaponized history*, die de macht van weinigen over velen bestendigt en de mensheid terugzet naar de gevaarlijke identiteitspolitiek van voor de wereldoorlogen. Welke gevolgen dat werkelijk heeft voor mensen en samenlevingen wordt goed duidelijk in het interview met de politicoloog en Balkankenner Jasmin Mujanovic in dit nummer van de *Militaire Spectator*. Hij vertelt hoe Bosniërs 25 jaar na de oorlog nog dagelijks vernedering, machteloosheid en uitzichtloosheid ervaren in hun omgang met een door en door gecorrumpeerde, kleptocratische overheid. Genocide-ontkenning is maar een klein onderdeel van die veel grotere verrotting. Bosnië is sinds 1995 geen klap opgeschoten. Geen wonder dat de jeugd, en feitelijk iedereen met talent, naar het buitenland verdwijnt.

Tegelijkertijd verloopt in Nederland de omgang met het Srebrenica-drama nog altijd moeizaam. De veteranen van Dutchbat voelen zich al jaren miskend en onbegrepen; de politieke leiding komt keer op keer tegemoet aan deze gevoelens met allerlei maatregelen en handreikingen. Niet dat het helpt. De ongemakkelijke climax van de

pamperstrategie was uiteindelijk toch een rechtszaak. De eisers stellen dat zij destijds een 'onuitvoerbare opdracht' (aldus voormalig minister van Defensie Hennis in 2016) kregen. Zij willen daarvoor excuses en eerherstel. Misschien horen dit soort juridische gevechten bij de tijdgeest. Echter, terugkijkend op vroegere militair-historische littekens als, pak 'm beet, Antwerpen 1832, de Grebbeberg 1940 (en de Meidagen als geheel), of Java 1942 (om de focus even op de Nederlandse krijgsmacht te houden): zijn veel militaire nederlagen achteraf sowieso niet 'onmogelijke opdrachten' van de politieke leiding gebleken? Is dergelijke frictie niet inherent aan het militaire vak en aan de aard en het risico van militaire operaties? Srebrenica 1995 is nochtans vooral de eerste nederlaag waarvoor militairen hun opperbevel voor het gerecht brengen. Het is de vraag of de veteranen van Dutchbat – hoe de uitspraak ook uitvalt – daarmee rust of afsluiting zullen vinden.

Hoe dan ook, het louter Nederlandse navelstaren over deze kwestie is niet de crux. Het ijkpunt 25 jaar Srebrenica noopt – zeker te midden van de huidige wereldwijde coronapandemie en de eerste reflexen en trends die daarin naar boven komen – meer dan ooit tot reflectie vanwege een mondiale politieke ontwikkeling. Destijds, in de jaren negentig, keek de rest van de wereld (zeker in het Westen) ietwat meewarig en met een zeker superioriteitsgevoel naar de 'primitieve' Balkanmensen, die elkaar de meest verschrikkelijke gewelddadigheden aandeden op basis van nationalistische leugens en verdraaide geschiedenis, en op basis van wat we vandaag de dag *fake news* noemen. In Bosnië ervaren ze nog steeds de politieke, maatschappelijke en economische gevolgen van die strijd. Buiten de Balkan echter is men sindsdien, met bijvoorbeeld de opkomst en groeiende populariteit van 'illiberale democraten' zoals de Hongaarse premier Orban, de Amerikaanse president Trump en diens Braziliaanse ambtgenoot Bolsonaro, inmiddels ook gewaarschuwd: dat niemand, nergens immuun is voor het gevaar dat het virus van het nationalisme vormt voor vrijheid, democratie en welvaart. De demagogie die 'Srebrenica' baarde is niet alleen een Balkanprobleem. ■

Jasmin Mujanović: 'Bosnia's priority is membership in NATO'

*The political situation in the Western Balkans
25 years after Srebrenica*

Twenty-five years after the Srebrenica Genocide and the Dayton Accords, Bosnia still bears the scars of the early 1990s war. While corruption and organized crime thrive, the country has become the focus for Russian anti-NATO activities. The role of the EU and the international community as a whole in the region has diminished, says Bosnia expert Jasmin Mujanović in an interview with the *Militaire Spectator*. He concludes that the country needs to move towards a genuinely democratic regime and full membership of NATO. 'The security afforded by membership in this Alliance would allow for a stable framework in which to eventually amend the constitution.'

Arthur ten Cate and Frans van Nijnatten

Bosnia has known peace for 25 years under the regime of the U.S.-brokered Dayton Peace Accords, reached on 1 November 1995 at Wright-Patterson Air Force Base in Ohio and signed by the Presidents of Bosnia, Croatia and Serbia one month later in Paris. As a keen observer of politics in the Western Balkans, Jasmin Mujanović, Assistant Professor of Political Science and Policy Studies at Elon University, North Carolina, assesses the current situation: ‘Bosnia is stable but faces serious governance challenges which, at their extreme, have begun to also create certain security concerns for both the country and the region. Corruption, organized crime, and pronounced authoritarian tendencies – especially in the Republika Srpska entity – have contributed to both growing social tensions (compare the 2014 protests,¹ the ‘Justice for David’ movement in 2018²) and a prevailing sense of political crises, even during moments of relative normalcy. The latter is only further heightened by the diminishing role of the EU, and the international community as a whole, in the country, and the wholesale dissolution of an enlargement [inclusion in the EU and/or NATO] perspective.’

A failed transformation

An immediate effect of the Dayton Peace Accords was the end of violence. However, from that point onwards, as Mujanović points out in his book *Hunger and Fury*,³ a failed transformation followed. Bosnia as well as other countries in the region became economically stagnant. More than ever Bosnia is in the grip of a corrupt oligarchic elite. ‘No, that’s not a pretty picture but it’s important to understand that this is not an accident,’ Mujanović says. ‘Bosnia is not, strictly speaking, a ‘failed state’, above all because the existing system works extremely well for the governing elite. Which is to say, one of the key arguments of my book – and in

Jasmin Mujanović PhD is Assistant Professor of Political Science and Policy Studies at Elon University, North Carolina. He specializes in the politics of post-authoritarian and post-conflict democratization. His book *Hunger and Fury. The Crisis of Democracy in the Balkans* (2018) examines the persistence of authoritarian and illiberal forms of governance in the Western Balkans since the end of the Yugoslav Wars. His publications also include peer-reviewed articles in academic journals, chapters in edited volumes, policy reports for Freedom House and the Friedrich Ebert Stiftung, as well as analyses in *The New York Times*, *The Washington Post*, *Foreign Affairs* and other media. Originally from Sarajevo, he has an active social media presence and is co-host of *Sarajevo Calling. A Podcast of Southeast European Affairs*. He twitters at: @JasminMuj.

general something that I keep at the forefront of my analysis – is that socio-economic conditions in the Western Balkans are ‘retrograde’ not because the region’s peoples are reactionary or

The European Union observing the 1996 elections in Bosnia; according to Jasmin Mujanović, the EU has consistently shown that it has no substantive capacity for dealing with the scale of the remaining issues in Bosnia

PHOTO EUROPEAN UNION

- 1 In February 2014 protests and riots over jobs and unpaid salaries broke out in the Bosniac-Croat Federation.
- 2 A protest movement in the Republika Srpska led by Davor Dragičević, who claimed his son David was murdered and accused authorities of thwarting the investigation.
- 3 Jasmin Mujanović, *Hunger and Fury. The Crisis of Democracy in the Balkans* (London, Hurst, 2018).

SOURCE: UNITED NATIONS DEPARTMENT OF PEACEKEEPING OPERATIONS/CARTOGRAPHIC SECTION

‘backward’, but because the political elites in the region have worked to keep conditions like that, because it profits them and their associates. This is not to deny or negate the nationalist or sectarian tendencies which do exist in the region – and which have increasingly become incorporated into the canon of the Western far-right, for instance – but it is to say that there is an important political economy dimension to these dynamics that is too often overlooked, at least in popular accounts of regional politics.’

The ‘elastic authoritarians’, as Mujanović calls them, circumvent the international arrangements for change put in place at Dayton and manage to spoil the international mechanisms that intended to transform Bosnia into a genuine democracy. Were the original motives and intentions of the Dayton project questionable to begin with? According to Mujanović, ‘the original sin’ of the Dayton project was that it ‘institutionalized the outcomes of the Bosnian Genocide through the formation of the entities and cantons. Contemporary Bosnia, in that state, remains an apartheid state, or at least a segregated state. And all such regimes are premised on negating or diluting the possibilities for genuine democratic politics, usually through their continued (re)animation of atavistic, sectarian tensions. By keeping people afraid and angry but also undermining opportunities for genuine reconciliation and accountability mechanisms to take root, you go a long way to stunting the possibilities for meaningful political evolution.’ Mujanović calls Milorad Dodik, the current Serb member of the Presidency of Bosnia and Herzegovina, ‘the living embodiment of this strategy.’

Critical turning point and predatory elites

Mujanović agrees that, looking at transitional justice, at the return of refugees to ethnically cleansed areas and at political change (all objectives of the Dayton Accords), there were some positive developments in the early 2000s. At some point, however, these were cut off. ‘The critical turning point came circa 2006, with the election of the SNSD [Alliance of Independent Social Democrats] as the leading political factor in the Republika Srpska and the large-scale

PHOTO UNPROFOR

Bosnian refugees at a UN checkpoint in Stari Vitez, 1994: ‘Dayton institutionalized the outcomes of the Bosnian Genocide through the formation of the entities and cantons’

departure of the United States from substantive political involvement in the state and peace building process. The Dodik regime set about aggressively undermining the Dayton Accords, while both the Office of the High Representative⁴ and EU largely opted not to confront them in that process. Over time, the situation grew so critical that the Republika Srpska is now a de facto one-party polity, arguably the least democratic administrative unit in the whole region, and wherein the government deliberately and aggressively undermines the rights and security of non-Serbs and returnees.’

Elaborating on the organization and nationalist ideologies of these predatory elites, Mujanović stresses the importance of historical developments. ‘I argue it goes back to the end of the 19th century and the particular fashion in which the nation-state emerged in the Western Balkans. For the most part, the anti-Ottoman and anti-Hapsburg ‘revolutions’ in the region produced minimal changes in the substantive

4 The international institution with its head office in Sarajevo responsible for overseeing the implementation of civilian aspects of the Dayton Peace Agreement.

'Genocide denial in Bosnia is a central feature of Serb nationalist discourse in the region'

PHOTO THE ADVOCACY PROJECT, JULIA DOWLING

nature of local governance regimes. In fact, one could argue that many of the Balkan revolutionaries became especially opposed to imperial rule in the 19th century because they did not want to participate in the kinds of socio-economic reforms which were beginning to take sway in most of Europe at the time. So, ironically, you have in the Balkans the dissolution of imperial regimes but the cementing of recalcitrant political dynamics. And in these, the idea of nations and nationalism has always been central. Appeals to 'the nation' have always been inherently reactionary in the Balkans, because they have served to prevent and subvert substantive political and economic reforms. That

was as true in the 1880s, as it was in the 1980s, as it is today.'

Is propaganda like the denial of the Srebrenica Genocide part of the narrative that keeps these authoritarians in power and why do people, in this information age, still believe these historical distortions? 'I don't know whether Bosnia is especially unusual in this sense,' Mujanović says. 'I mean, I live in the U.S., and there's a lot of people here who believe all kinds of incredible, absurd, fantastical things – like the QAnon conspiracy theory,⁵ for instance, or Pizzagate.⁶ Genocide denial in Bosnia is a central feature of Serb nationalist discourse in the region because it serves to keep the architects of such killings and such narratives in power. In that sense, the onus is on those who are the targets of such disinformation – i.e. members of the ethnic Serb community, primarily – to reject both these narratives, and the leaders who peddle them.

5 A theory which centers on an alleged high-level official in the U.S. government ('Q'), who is believed to have insight into a deep-state conspiracy ring that President Donald Trump will help defeat.

6 A conspiracy theory which claimed that 2016 Presidential candidate Hillary Clinton was running a child sex ring out of Comet Ping Pong, a pizzeria in Washington, D.C.

Although, it has to be said, more and more we see how Serb ultra-nationalist narratives have become a bigger and bigger part of Western political discourses as well; compare the Christchurch terrorist,⁷ Peter Handke's Nobel Prize,⁸ the unfolding of the Great Replacement conspiracy theory⁹ and so on.'

In an episode of the podcast 'Sarajevo Calling', which he co-produces with the journalist Aleksandar Brezar, Mujanović discussed the constant humiliation and the lack of dignity people experience under these corrupt regimes and the effect that has on everyday life. 'It means that there is virtually no part of your everyday existence that is not somehow affected and corded by patronage, influence peddling, or corruption. Even things like obtaining an education – which you would think would serve to disrupt such patterns – serve to re-enforce them because they become prime sites for such activities. Which is, incidentally, why more and more well-educated, white-collar professionals are leaving Bosnia, and the region as a whole. Even those with well-paying jobs are looking for the exits because they do not want their children to endure the same kind of grinding humiliation as they have to put up with everyday.'

Civil society and agents for change

'There is a tremendous degree of what I would characterize as 'free floating energy for change' but it has yet to be channeled in a constructive or sustainable fashion,' Mujanović says when asked about positive developments that could lead to grassroots change, such as organized opposition and independent journalism. 'We have seen momentary eruptions and glimmers of civil society mobilization – the 2013 'Baby Revolution', the 2014 protests and ensuing plenums, the 'Justice for David' movement et cetera – but there is a lack of institutional agents willing or able to translate that energy into a credible program for change. Still, I think the situation in that sense is not as dire as is often assumed. The ingredients for change in Bosnia have been available for a while now. Engineering their combination remains the challenge at hand. As for media, there is actually

'More and more we see how Serb ultra-nationalist narratives have become a bigger and bigger part of Western political discourses as well'

a fairly robust media environment in Bosnia, especially as compared to, say, Serbia. Of course, the situation is not uniform across the country – again, I stress that the overall state of democracy in the Republika Srpska is markedly worse than almost anywhere else in the region, never mind just Bosnia – but Bosnia and Herzegovina, on the whole, has an – almost surprisingly – vibrant media scene.'

Part of the nationalists' narrative is that Bosnia was never a viable political entity. But as Mujanović explains, that point of view at least partly conflicts with historic facts: 'Bosnia is by far the most coherent political unit in the whole of the Western Balkans. And I don't mean that as some kind of 'patriotic' quip, I mean quite literally: look at a map from the 14th century onward and compare the territory of modern-day Bosnia and Herzegovina to that of any of its neighbors. While the borders of Serbia and Croatia, for instance, have wildly fluctuated over the last half millennium, Bosnia is pretty much exactly where it has ever been. It is the polity

-
- 7 Brenton Tarrant played a Serb anti-Muslim song shortly before killing 51 people in mosques in Christchurch, New Zealand in 2019.
 - 8 Austrian author Peter Handke, who received the Nobel Prize for Literature in 2019, has been widely criticized for his pro-Serbian attitude during the Yugoslav Wars.
 - 9 A theory popular among white supremacists who believe in a conspiracy aimed at replacing whites in Europe and the United States by migrants from the Middle East and Africa.

The current members of the Presidency of Bosnia and Herzegovina Željko Komšić (Croat), Šefik Džaferović (Bosniak) and Milorad Dodik (Serb) discuss relations with EU Commissioner for Budget and Administration Johannes Hahn (second from left)

PHOTO: EU/AURORE MARTIGNONI

between the Una-Sava to the north, the Drina to the east, Trebinje at its south, and the Livanjsko Polje [field] to its west. Those were basically its boundaries in the medieval period, those were its administrative lines in the Ottoman and Austro-Hungarian period, and with the exception of a brief spell in the first Yugoslav period and during the fascist occupation when the whole region was fractured, Bosnia has endured as a coherent and distinct political space for a remarkably long time. Granted, what Bosnia has never been is a 'nation-state' in the post-1789 sense of the term, but that to me is part of its strength and character, not a flaw. Those who argue that Bosnia is not 'viable' are quite simply historically illiterate.'

Bosnia and the 'European problem'

The incorporation of Balkan states into the Euro-Atlantic community is stagnant and the West seems to be hesitant. What happened to the historical duty the countries of the West felt towards formerly communist Europe? 'To a large extent, I would argue that 'what happened?' is not a 'Western' but specifically European problem,' Mujanović says. 'The first

decade after the Bosnian War was marked by tremendous progress in Bosnia, in virtually every sector and segment of the state and society. But that was also the period in which the key international actor in Bosnia was the U.S., not the EU. That began to change with the Thessaloniki Summit in 2003, but the transition really picked up steam after 2006-2008. That's when the shift from U.S. to EU primacy in Bosnia and in the Western Balkans was cemented. And since then, the wheels have almost completely fallen off the state-building and democracy promotion project in Bosnia, but also in the region. The EU has since consistently shown that it has no substantive capacity for dealing with the scale of the remaining issues in Bosnia, and I confess, in many capitals, I fear there is simply a lack of interest. As a result, 'Europe' has opted at nearly every turn for stop-gap and ad hoc agreements with local political strongmen instead of investing in substantive institution and capacity building. Why? Because too few within the key capitals wanted to take responsibility for the job still remaining in Bosnia, so it became a process of perpetual buck-passing and increasingly more convoluted accession and enlargement criteria, reform packages and initiatives, but even that was undermined by a continually eroding degree of interest or capacity – again, especially in key capitals.'

Full membership of the Atlantic Alliance would be a massive step forward: 'Point being, for Bosnia's own best interests, I think NATO remains an existential priority and every effort should be made at the domestic level to achieve that objective. And Europe should likewise recognize how little of its credibility remains intact in the Balkans, and that incorporating Bosnia, in particular, into the Alliance would be a massive symbolic – but also strategic – coup in an era when such triumphs are increasingly few and far between. Bosnia was the site of NATO's first combat operations in its history. And today it is the focal point of the new geopolitical wrangling that has gripped Southeastern Europe. Incorporating Bosnia into NATO is thus both savvy and necessary. Because so long as this polity remains unstable, this entire region will remain alike.'

Historical revisionism

Croatia has become a member of the EU, while Serbia is moving towards that. Do these countries respect the Dayton Accords and how does Mujanović qualify their current relationship with Bosnia? 'As concerns Serbia, the fact of the matter is that there has simply never been a meaningful historical reckoning in that country's political class with their authorial role in the Bosnian War and the entire Yugoslav dissolution. Worse, the current political leadership in Belgrade is committed to revanchism rather than reconciliation. And those tendencies have only grown more pronounced as Serbia has become less democratic, in particular under the tenure of [current President] Aleksandar Vučić. Which is to say, the

current Serbian regime remains fundamentally hostile to Bosnia's sovereignty and territorial integrity, and routinely engages not only in genocide revisionism but wholesale historical revisionism. Consider only the frequent refrain from Vučić's Belgrade that 'Serbia is a guarantor of the Dayton Accords'; it is no such thing. Serbia is a *signatory* to the Dayton Accords because it was recognized as one of the three warring parties in the Bosnian War, along with Croatia and the Republic of Bosnia and Herzegovina. The Bosnian War, in short, was not a civil war – and Serbia, the primary aggressor and architect of the entire conflict, has continued a kind of political warfare against the Bosnian state, primarily via its proxies in the Dodik regime, which continues to make genuine

Once the site of NATO's first combat operations in its history, becoming an Alliance member is now an existential priority for Bosnia, says Jasmin Mujanović

PHOTO U.S. ARMY, NATALEE EBANKS

'Bosnia has become the focus for Russia's anti-NATO activities in the Western Balkans'

political reform in Bosnia challenging, to say the least. As for Croatia, there are some broad similarities with the Serbian case, specifically as concerns the ties between the Zagreb HDZ [Croatian Democratic Union] and its Bosnian sister party, the HDZ BiH. The difference is that Croatia is a democratic state, and the Croatian center-left has historically been quite constructive on Bosnia. I'm thinking here, especially, of somebody like former President Stjepan Mesić. It is frustrating that relations between Zagreb and Sarajevo have become so chilly in recent years, but it would take comparatively little to reboot that relationship – to the benefit of Croatia, Bosnia, and the EU and NATO both.

The role of Russia

Russia is allegedly meddling in the political process in Bosnia and its 2014 annexation of Crimea seems to have strengthened the secessionists. Have the Balkans become a Russia-EU battleground? 'Russia has taken an aggressive posture towards the entire Western Balkans since 2013-2014, although it has been acting at the margins much longer than that, obviously,' Mujanović observes. 'Moscow's invasion of Ukraine prompted the Kremlin to begin poking at the underbelly of the Atlantic community as a means of strategic deterrence, essentially. And preventing further NATO enlargement has become the central pillar of its approach to the Western Balkans, as we learned very clearly from the release of formerly classified documents after the fall of the

Gruevski government in North Macedonia in 2016. With the failure of its anti-NATO posture in both North Macedonia and Montenegro – despite a coup attempt in the latter in 2016, and a near-coup in the former in 2017 – Bosnia has become the focus for Russia's regional anti-NATO activities. Bosnia is, in many ways, the centerpiece of this strategy because it is the central strategic polity in the region. In short, as goes Bosnia, so go the Western Balkans. Moscow knows that if Bosnia manages to secure membership in NATO, Russia will lose virtually all practical capacity for chaos in the region. Even its heavy investments in Serbia will not matter much at that juncture because Belgrade will be checked in every direction by NATO, and Kosovo, even if it remains nominally outside the Euro-Atlantic fold, will still enjoy the de facto protection of the Alliance. As such, Russia has redoubled efforts to buttress both the secessionist activities of the Dodik regime, and to lend greater political support to [former Croat member of the Presidency of Bosnia and Herzegovina] Dragan Cović and his HDZ bloc; hence the latter's recent trip to Russia, and growing ties with local representatives of Moscow in Bosnia itself. There has been a host of other Russian-sponsored activities in Bosnia since then – visits by the Night Wolves¹⁰ and other paramilitary figures, back channel funds, the construction of churches et cetera – but the broad direction of the Kremlin's aims in Bosnia are as laid out above.'

Meanwhile, leaders are using the coronavirus crisis for their own political purposes, Mujanović says. 'From a practical health standpoint, the region has actually performed quite well. Governments and local populations have taken the situation seriously and are making the necessary moves to curb the spread of the virus. The bigger issue is that some regional leaders – in particular Vučić – have also used this moment to score geopolitical points with China – and Russia, particularly in the case of the Dodik government – while seeking to undermine and discredit the response of the EU and the broader West. But that, as noted before, is largely in keeping with the existing policy regimes of these governments.'¹¹

10 A Russian motor cycle club with close ties to the Kremlin and President Vladimir Putin.

11 The coronacrisis also led to a new corruption scandal, see: Jasmin Mujanovic, 'Bosnia's 'Raspberry-Respirator Affair' Might be a Fruitful Opportunity', *Balkaninsight*, May 4, 2020. <https://balkaninsight.com/2020/05/04/bosnias-raspberry-respirator-affair-might-be-a-fruitful-opportunity/>.

A portrait of Russian President Vladimir Putin in Serb-dominated Bratunac, where the yearly commemorative Mars Mira for the Srebrenica massacre passes

PHOTO HOLLANDSE HOOGTE, FLIP FRANSEN

Revision of 'Dayton'

'The revision of Bosnia's constitution, which is to say Annex IV of the Dayton Accords, is inevitable,' Mujanović concludes. 'Fundamentally, we need to move towards a genuinely democratic regime, one that will replace the existing sectarian system with one that stresses individual rights for all citizens, as well as robust protections for all ethnic communities within the country. In other words, we need to move towards a system that will replace the notion of 'constitutive peoples' with actual democratic citizenship, in line with European standards. Even so, I'm not sure that this is the most pressing or realistic scenario at this

juncture,' he stresses. 'At the international level, as stated, Bosnia's priority is membership in NATO. The security afforded by membership in this Alliance would allow for a stable framework in which to eventually amend the constitution. But in the interim, we have to be still more focused on a thorough and substantive campaign to root out corruption and organized crime in Bosnia and Herzegovina, especially as concerns the country's sclerotic political class. These represent an albatross around the country's neck, and until it is lifted it is difficult to imagine realizing very many meaningful gains – or at least ones that will be particularly lasting.'

Culturele verwoesting en het Joegoslaviëtribunaal

Dubrovnik en Mostar: berechting van cultureel erfgoedvernietiging

Het verwoesten van cultureel erfgoed is sinds de Vredesconferenties van Den Haag (1899 en 1907) een oorlogsmisdaad. Het onderwerp kwam pas echt op de voorgrond bij de processen van het Joegoslaviëtribunaal (1993-2017). Met het oog op de actuele spanningen tussen Iran en de VS, en de dreigementen die daarbij zijn geuit, geeft dit artikel de ontwikkelingen weer binnen de internationale rechtspraak op het gebied van cultureel erfgoedverwoesting. De historische reconstructie van twee casussen van veroordeling door het Joegoslaviëtribunaal, verwoestingen in de steden Dubrovnik en Mostar, dient als voorbeeld.

*Marnix Ripke**

Brand in de Kroatische stad Dubrovnik, na hevige artilleriebeschietingen op 12 november 1991. In de zaak van het Joegoslaviëtribunaal over Dubrovnik stond de verwoesting van cultureel erfgoed centraal

* De auteur is student Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij deed dit onderzoek als onderdeel van een stage op het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH). Hij bedankt prof. dr. Arthur ten Cate en kolonel mr. drs. Peter Pijpers voor hun commentaar op eerdere versies van dit artikel.

- 1 Boris van der Spek, 'Trump waarschuwt voor vergelding, lichaam Soleimani terug in Iran', 5 januari 2020. Zie: <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/01/05/trump-waarschuwt-iran-we-hebben-52-doelen-op-het-oog-a3985731>.
- 2 NOS, 'Trump: 52 Iraanse doelen geselecteerd als Iran aanvalt', 5 januari 2020. Zie: <https://nos.nl/artikel/2317356-trump-52-iraanse-doelen-geselecteerd-als-iran-aanvalt.html>.

FOTO ANP HOLLANDSE HOOGTE, PETER NORTHALL

Het jaar 2020 is net begonnen en de wereld schrikt van een plots toegenomen dreiging van oorlog in het Midden-Oosten. Een Iraanse generaal komt om door een gerichte Amerikaanse luchtaanval op een Iraakse luchthaven. Als reactie op de liquidatie van de hoge functionaris zwoer Iran wraak te nemen. De Amerikaanse president Donald Trump waarschuwde op zijn beurt via sociale media dat als er een tegenaanval zou komen, de Amerikaanse krijgsmacht

52 doelen in Iran zou aanvallen. Dit getal was een verwijzing naar het aantal Amerikaanse gegijzelden dat van 1979-1981 langdurig werd vastgehouden op de Amerikaanse ambassade in Teheran.¹ Onder die 52 zouden volgens Trump ook doelwitten voorkomen die belangrijk zijn voor de geschiedenis en cultuur van Iran. De Iraanse minister van Buitenlandse Zaken liet daarop weten dat aanvallen op culturele doelen als oorlogsmisdaad beschouwd zouden worden.²

De escalatie en retorische uitwisseling roepen de vraag op hoe het zit met aanvallen op historisch erfgoed en culturele doelen, en de consequenties daarvan. Speelde dit in eerdere moderne conflicten en wat zijn de mogelijke gevolgen voor militaire bevelhebbers die deze daden begaan? Zijn er historische precedentes?

De bescherming van cultureel erfgoed ten tijde van oorlog gaat ver terug. Het vraagstuk werd al bij de Vredesconferenties van Den Haag in 1899 en 1907 besproken.³ Maar de kwestie kwam pas echt prominent op de voorgrond bij de veroordelingen voor oorlogsmisdaden begaan tijdens de Joegoslavische oorlogen in de jaren negentig van de vorige eeuw. Bij de bloedige gevechten op de Balkan zijn niet alleen veel moskeeën en kerken verwoest, ook andere historische en cultureel belangrijke gebouwen werden (bewust) beschadigd of helemaal verwoest. Bekende voorbeelden hiervan zijn het bombarderen in 1991 van het historische centrum van Dubrovnik, dat sinds 1979 op de werelderfgoedlijst van UNESCO staat, en de vernietiging van de eeuwenoude Ottomaanse brug in Mostar, de Stari Most, in 1993. Beelden van de bombardementen gingen toentertijd de hele wereld over en kregen later veel aandacht bij de processen van het Joegoslavië-tribunaal (1993-2017), formeel het International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY). Interessant daarbij zijn de verschillen in hoe het tribunaal de verantwoordelijke officieren heeft berecht.

De casussen Dubrovnik en Mostar illustreren hoe de berechting van cultureel erfgoedverwoesting in de loop der jaren een plek heeft gekregen in het internationaal recht. Eerst wordt het beleg van Dubrovnik in 1991 behan-

deld, samen met de processen bij het Joegoslavië-tribunaal daarover, gevolgd door de casus van Mostar. Hierbij wordt gebruik gemaakt van bronmateriaal in de vorm van documenten van het Joegoslaviëtribunaal die online beschikbaar zijn. Daarnaast zijn secundaire literatuur en nieuwsberichten geraadpleegd voor de context. De hieruit volgende historische reconstructie geeft een beeld van de ontwikkeling bij het Joegoslaviëtribunaal, en in het internationaal recht in het algemeen, van de vervolging van en berechting voor cultureel erfgoedverwoesting.

Het thema cultureel erfgoedverwoesting is eerder onderwerp geweest van militair-historisch onderzoek. In haar boek *War damage in Western Europe. The destruction of historic monuments during the Second World War*, uit 2001, concludeerde Nicola Lambourne dat de toegenomen vuurkracht van wapensystemen in het tijdperk van de 'industriële' oorlog een groot gevaar vormde voor de monumentale infrastructuur van landen en culturen. De Tweede Wereldoorlog was in dit opzicht een desastreus omslagpunt, al was volgens haar de cultureel erfgoedverwoesting in het geval van haar casus (de strijd in West-Europa) merendeels niet opzettelijk toegebracht. Tegelijkertijd was er bij de strijdende partijen destijds geen enkel beleid om cultureel erfgoed bewust te ontzien, bijvoorbeeld bij offensieve operaties of bij strategische bombardementen.⁴ Van de kant van de nazi's was er dan weer wel soms sprake van bewuste vernietiging van cultureel erfgoed. Het betrof dan met name joodse culturele schatten en documenten in Oost-Europa, concludeerde historica Patricia Grimsted in haar studie *Trophies of War and Empire*.⁵

Dubrovnik

Dubrovnik is misschien wel de mooiste stad van Kroatië. Het is ook een oude stad, daterend uit het midden van de zevende eeuw. Waar de stad eerst onder de macht van het Byzantijnse Rijk stond, kende ze later ook Venetiaanse en Hongaarse heersers. Dubrovnik groeide van de veertiende tot de achttiende eeuw uit tot een belangrijke handelsstad. Met een vloot van wel 200 tot 300 schepen was ze een rivaal van Venetië.⁶ Na de

3 Caroline Ehlert, *Prosecuting the Destruction of Cultural Property in International Criminal Law: With a Case Study on the Khmer Rouge's Destruction of Cambodia's Heritage* (Leiden, Brill Nijhoff, 2014) 27.

4 Nicola Lambourne, *War damage in Western Europe. The destruction of historic monuments during the Second World War* (Edinburgh, Edinburgh University Press, 2001).

5 Patricia Grimsted, *Trophies of War and Empire. The archival heritage of Ukraine, World War II and the international politics of restitution* (Cambridge Massachusetts, Harvard University Press, 2001), zoals aangehaald in Jeremy Black, *Rethinking Military History* (Londen en New York, Routledge, 2004) 7.

6 Srdja Pavlovic, 'Reckoning: The 1991 Siege of Dubrovnik and the Consequences of the "War for Peace"', in: *Spacesofidentity.net* 5 (2005) (1) 57.

Bombardement op Eindhoven in 1942 door de Royal Air Force. Cultureel erfgoed werd tijdens de Tweede Wereldoorlog vaak niet opzettelijk vernietigd, maar er was ook geen beleid om het te ontzien

FOTO BEELDBANK NIMH

Tweede Wereldoorlog maakte de stad deel uit van de Socialistische Federale Republiek Joegoslavië. Dit duurde tot 25 juni 1991, toen Slovenië en Kroatië zich afscheidden van Joegoslavië en beide deelrepublieken de onafhankelijkheid uitriepen.⁷ Dubrovnik werd de meest zuidelijk gelegen stad in het nieuwe onafhankelijke Kroatië.

Waar Slovenië zich met redelijk weinig kleerscheuren van Joegoslavië wist los te maken, trad het Joegoslavische Volksleger (JNA) een stuk harder op tegen Kroatië. De twee grootste strijdtoneelen van de Kroatische oorlog in 1991 waren de stad Vukovar in het oosten, aan de rivier de Donau, en Dubrovnik in het zuiden aan de kust van de Adriatische Zee. Anders dan bij Vukovar, belangrijk voor de controle over het aan Servië grenzende Oost-Slavonië, was er geen militaire noodzaak om de gedemilitariseerde

havenstad Dubrovnik aan te vallen. De stad kende niet zoals Oost-Slavonië een grote Servische minderheid die 'bescherming' nodig had, het excuus dat de door de Serviërs gedomineerde Joegoslavische autoriteiten doorgaans elders gaven voor militaire inzet. De reden voor het beleg van Dubrovnik werd anders gerechtvaardigd.⁸ Inname van de eeuwenoude havenstad werd als noodzaak gezien voor de bescherming van de territoriale integriteit van het nabijgelegen Montenegro, en voor het zekerstellen van de toegang tot belangrijke militaire havenfaciliteiten in de Baai van Kotor.⁹

7 Mihailo Crnobrnja, *The Yugoslav Drama* (Montreal, McGill-Queen's University Press, 1996) 161.

8 Crnobrnja, *The Yugoslav Drama*, 172.

9 Pavlovic, 'Reckoning: The 1991 Siege of Dubrovnik', 61.

FOTO FLICKR

De oude binnenstad van Dubrovnik met de middeleeuwse stadsmuur, die op de werelderfgoedlijst staat van UNESCO

Op 1 oktober 1991 lanceerde het JNA onder bevel van generaal Pavle Strugar de aanval op Dubrovnik.¹⁰ Een deel van de aanvalsmacht bestond uit het 2e 'Titograd' Korps dat vanuit Bosnië naar posities ten noorden van de stad afdaalde. Daar stuitte het Joegoslavische offensief op felle tegenstand van lokale Kroatische milities. Het tweede deel van de aanval bestond uit een operatie van de 9e Militair-maritieme Sector (Boka Kotorska) vanuit de Baai van Kotor, vijftig kilometer ten zuiden van Dubrovnik.¹¹ Na een paar weken, op 27 oktober 1991, was de stad volledig omsingeld aan zowel de land- als de

zeezijde en hadden Joegoslavische eenheden de meeste hoge terreindelen in het gebied in handen. De Kroatische milities waren niet in staat om de opmars van de Joegoslaven te stoppen. Ondanks het feit dat het JNA onbelemmerd de stad kon beschieten met artillerie, weigerden de Kroaten zich over te geven en hielden zij stand tot een internationaal gearrangeerd staakt-het-vuren op 7 december 1991.

Dubrovnik bleef in handen van de Kroaten, maar tegen een hoge prijs. Naast de vele mensenlevens die het beleg van de stad kostte, ontvluchtten zo'n 15.000 mensen het gebied.¹² Ook in cultureel opzicht leed de stad veel. De oude binnenstad stond sinds 1979 op de werelderfgoedlijst van UNESCO.¹³ Belangrijke gebouwen in het oude centrum waren onder andere de middeleeuwse stadsmuren. Onderdeel van die

10 Central Intelligence Agency, *Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990-1995*. (Washington, DC: CIA, Office of Russian and European Analysis, 2002) 103.

11 *Balkan Battlegrounds*, 104.

12 Pavlovic, 'Reckoning: The 1991 Siege of Dubrovnik', 70.

13 'Old City of Dubrovnik', UNESCO. Zie: <http://whc.unesco.org/en/list/95/>.

muren zijn ook drie eeuwenoude forten die goed bewaard zijn gebleven. Verder staat er de kerk van Sint Blasius van Sebaste, de beschermheilige van de stad, en is er de 'Stradun'. Dit is de naam van de hoofdstraat van Dubrovnik, daterend uit het begin van de dertiende eeuw.¹⁴

De Servische en Montenegrijnse eenheden spaarden de eeuwenoude gebouwen niet, ze werden eerder speciaal doelwit. Van de 824 gebouwen die in het oude gedeelte van de stad op de werelderfgoedlijst staan, raakten 563 (of 68,33 procent) beschadigd door projectielen. Daarbij brandden zes historische gebouwen compleet af.¹⁵ In een studie gedaan in 1993 door een instituut voor de bescherming van culturele monumenten, in samenwerking met UNESCO, werden de totale kosten van de renovatie geschat op bijna tien miljoen dollar.¹⁶ De internationale gemeenschap veroordeelde de aanval van het JNA op Dubrovnik. Met afschuw werd gekeken naar de grootschalige plunderingen van Zuid-Kroatië door voornamelijk Montenegrijnse dienstplichtigen en reservisten. De verwoesting van het oude stadscentrum kreeg eveneens veel aandacht. De belegering van Dubrovnik bracht tevens veel schade toe aan de reputatie van het Joegoslavische Volksleger. Het gevoel was dat de beschietingen op Dubrovnik niet ongestraft konden blijven.

Het Joegoslaviëtribunaal (ICTY) pakte de zaak van het beleg van Dubrovnik anders aan dan bij andere aanklachten voor oorlogsmisdaden in de Joegoslavische oorlogen. Voor Dubrovnik stond het verwoesten van het cultureel erfgoed centraal, omdat dit op zo'n grote schaal was gebeurd, de stad op de Werelderfgoedlijst van UNESCO stond en vanwege de vele geschokte reacties vanuit de internationale gemeenschap. In artikel 3(d) van het statuut van het ICTY stond dat het moedwillig verwoesten van culturele of religieuze gebouwen wordt gezien als een overtreding van de wetten of gebruiken van oorlog.¹⁷ Dit is dan ook waar de verantwoordelijke commandanten van het JNA voor werden aangeklaagd. De aangeklaagde (politieke) leidinggevend en (militaire) commandanten voor de culturele erfgoedverwoesting in Dubrovnik waren Slobodan Milosevic, Pavle

Strugar, Miodrag Jokic, Milan Zec en Vladimir Kovacevic.

Milosevic was de president van de Servische republiek in Joegoslavië van 1989 tot 1997, en daarna president van Joegoslavië van 1997 tot 2000. In de rol van president van Servië had hij volgens de aanklacht van het ICTY vele oorlogsmisdaden op zijn naam staan. Hij werd onder andere als medeverantwoordelijke gezien voor de moord op meer dan 8.000 Bosnische jongens en mannen in Srebrenica in juli 1995.¹⁸ In relatie tot Dubrovnik werd hij aangeklaagd voor de beschietingen van het oude stadscentrum tussen 8 en 13 november 1991 en voor de (hevige) beschietingen van 6 december 1991. Vanwege zijn overlijden in 2006 heeft er nooit een veroordeling kunnen plaatsvinden voor deze aanklachten.

Pavle Strugar was zoals eerder genoemd een generaal in Joegoslavische krijgsmacht. Hij had met het Titograd Korps als doel de strijd aan te gaan tegen de Kroaten in Dubrovnik en omgeving, en dit gebied op de Kroaten te veroveren. Hij voerde het bevel over zo'n 20.000 tot 35.000 troepen.¹⁹ Ook Strugar is aangeklaagd voor de beschietingen van november en december 1991. De ICTY-aanklager benadrukte dat de eerder genoemde forten waren gemarkeerd met symbolen die aangaven dat het om cultureel erfgoed ging. Ook was geen van de gebouwen in het oude centrum van militair belang. Het Joegoslaviëtribunaal achtte Strugar uiteindelijk schuldig omdat hij te allen tijde de volle autoriteit had gehad om onderzoek te doen naar de beschietingen op het oude centrum van

-
- 14 Filipa Marusic, 'UNESCO and Croatia: World Heritage Site – Dubrovnik Old City', *Total Croatia News*, 2 februari 2019. Zie: <https://www.total-croatia-news.com/lifestyle/33928-unesco-and-croatia>.
- 15 ICTY, 'Third Amended Indictment Strugar', 10 december 2003, 5. Zie: <https://icty.org/x/cases/strugar/ind/en/str-3ai031210e.pdf>.
- 16 ICTY, 'Indictment Strugar', 5.
- 17 United Nations, 'Updated statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia', september 2009, 5. Zie: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf.
- 18 'Milosevic charged with Bosnia genocide', *BBC News*, 23 november 2001. Zie: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1672414.stm>.
- 19 Tamara Kovacevic, 'Most wanted: "The Dubrovnik Four"', *BBC News*, 22 april 2002. Zie: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1943414.stm>.

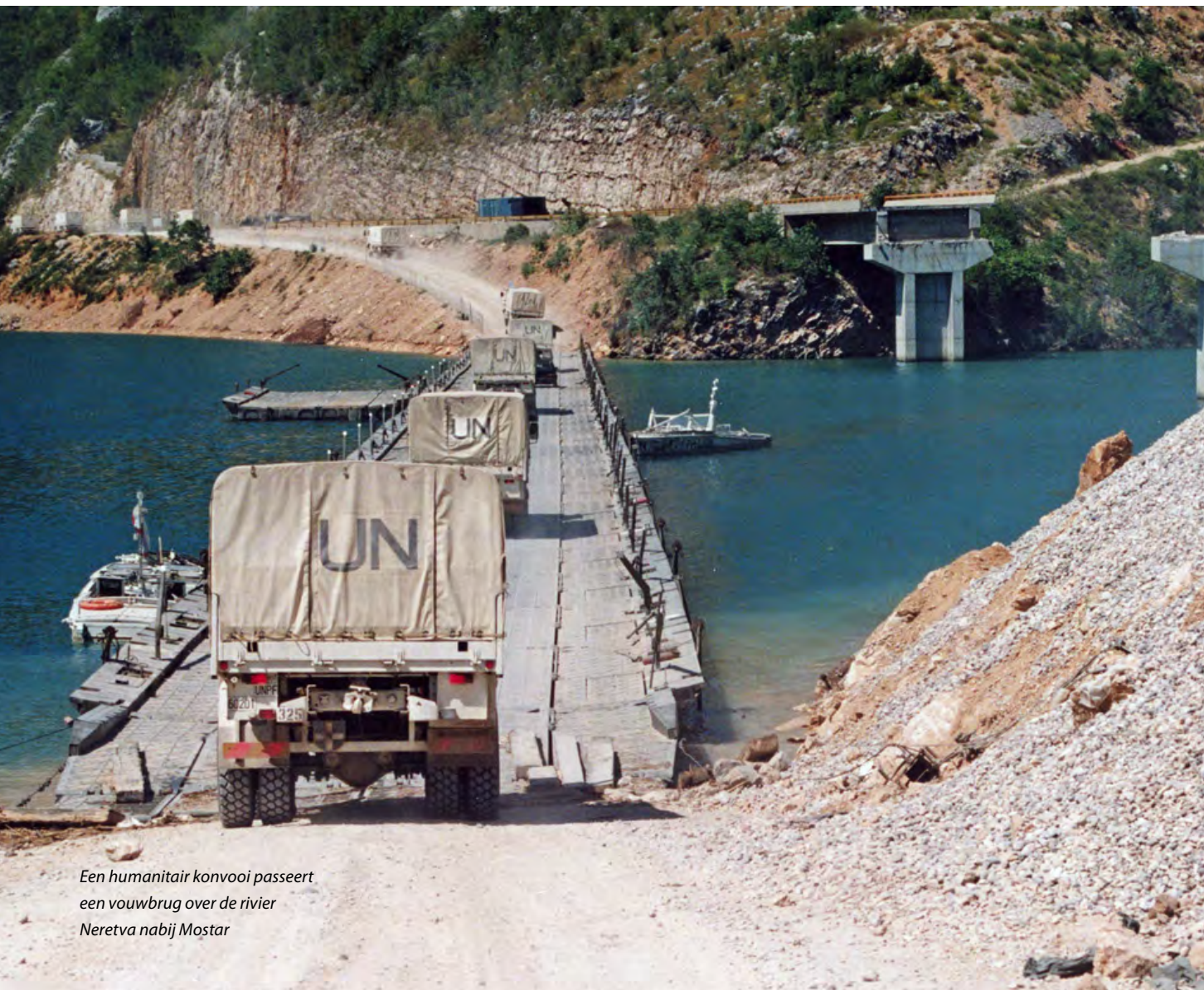
Dubrovnik. Ook had hij actie moeten ondernemen tegen de daders van de aanvallen.²⁰ Hij kreeg aanvankelijk een celstraf van acht jaar voor zijn betrokkenheid bij de beschietingen. Bij zijn hoger beroep in 2008 werd zijn veroordeling nog eens bevestigd. Wel kreeg hij nu een kleine strafvermindering tot zeven en een half jaar celstraf vanwege zijn verslechterde gezondheid.²¹

Miodrag Jokic was de laatste commandant van de Joegoslavische marine. Geboren in Mionica in hedendaags Servië, bekleedde hij na het afronden van de militaire academie in Belgrado diverse militaire functies. In 1991 werd hij bevorderd tot viceadmiraal en kreeg hij de leiding over de '9e Militair-maritieme Sector' (Boka Kotorska).²² In zijn laatste functie als viceadmiraal leidde hij de aanval op Dubrovnik vanaf zee. Hij was daarnaast ook de onderhandelaar die het Joegoslavische leger vertegenwoordigde bij de gesprekken over een staakt-het-vuren. Op 5 december 1991 was het Jokic die instemde met het staakt-het-vuren, dat twee dagen later inging. Hij werd aangeklaagd voor zijn verantwoordelijkheid als commandant voor

20 ICTY, 'Case information sheet Strugar', 6. Zie: https://www.icty.org/x/cases/strugar/cis/en/cis_strugar_en.pdf.

21 ICTY, 'Case information sheet Strugar', 8.

22 ICTY, 'Indictment Pavle Strugar, Miodrag Jokić, Milan Zec, and Vladimir Kovačević', 22 februari 2001, 1. Zie: https://www.icty.org/x/cases/miodrag_jokic/ind/en/jokic_010222_indictment_eng.pdf.

*Een humanitair konvoi passeert
een vouwbrug over de rivier
Neretva nabij Mostar*

onder andere moord, mishandeling, aanvallen op burgers en de beschadiging en vernieling van culturele/historische objecten.²³ Wat opvallend was bij de zaak tegen Jokic is dat hij zich als eerste Serviër vrijwillig overgaf aan het Joegoslaviëtribunaal.²⁴ Ook tekende Jokic een schuld-bekentenis, waardoor er heel snel is overgegaan tot veroordeling. Hij gaf in zijn verklaring op 3 december 2004 voor het tribunaal toe de volledige verantwoordelijkheid te dragen voor de misdaden die eenheden onder zijn bevel hadden begaan bij het bombarderen van het oude centrum van Dubrovnik.²⁵ Hij is uiteindelijk veroordeeld tot zeven jaar cel. Dit werd in hoger beroep in 2005 nogmaals bevestigd. Hij kwam in 2008 vervroegd vrij.²⁶

De in 1943 geboren Milan Zec was als plaatsvervanger van Jokic eveneens direct betrokken bij de aanval op Dubrovnik. Oorspronkelijk afkomstig uit Cajnice, (tegenwoordig ligt dit in het Servische deel van Bosnië) werd Zec na zijn afstuderen aan de militaire academie officier bij de Joegoslavische marine. Ten tijde van het beleg van Dubrovnik had hij de rang van kapitein-ter-zee (kapetana bojnog broda)²⁷ en was hij chef-staf van de Boka Kotorska. In 2001 ging hij met pensioen.²⁸ Als een van de hoogste officieren betrokken bij het beleg werd hij op 22 februari 2001 onder andere aangeklaagd voor de verwoesting van religieuze en historische monumenten in het oude centrum van Dubrovnik. Opvallend is dat een jaar later, op 29 juli 2002, de zaak tegen Milan Zec kwam te vervallen wegens gebrek aan bewijs.²⁹ Wel stond er in het ICTY-persbericht dat er nog mogelijke nieuwe aanklachten konden volgen mocht er in de loop van de tijd meer bewijs worden gevonden. Dit is echter nooit gebeurd.

De laatste commandant die werd vervolgd voor de beschietingen van het oude centrum van Dubrovnik was Vladimir Kovacevic. Bij het beleg in 1991 was hij de bevelhebber van een van de bataljons dat deelnam aan de aanval. Kovacevic stond binnen het JNA ook wel bekend als 'Rambo'. Geboren in 1961 in het hedendaagse Montenegro was hij net als de anderen een beroepsmilitair.³⁰ De aanklacht luidde dat Kovacevic, als commandant van het derde bataljon van de 'Trebinje' Brigade, verantwoordelijkheid droeg voor onder andere de vernielingen veroorzaakt door de beschietingen op Dubrovnik.³¹ Tot een veroordeling is het echter

FOTO BEELDANK NIMH

23 ICTY, 'Case information sheet Jokić', 3. Zie: https://www.icty.org/x/cases/miodrag_jokic/cis/en/cis_jokic_en.pdf.

24 Kovacevic, 'Most wanted'.

25 'ICTY transcript Jokić', 3 december 2004, 279-280. Zie: https://www.icty.org/x/cases/miodrag_jokic/trans/en/031204ED.htm.

26 'Case information sheet Jokić', 5-6.

27 Pavel Močoch, 'Rank Insignia - Navy & Coast Guard', *uniforminsignia.org*. Zie: http://www.uniforminsignia.org/?option=com_insigniasearch&Itemid=53&result=1615.

28 'Indictment Pavle Strugar, Miodrag Jokić, Milan Zec, and Vladimir Kovačević', 2.

29 'Indictment against Milan Zec withdrawn', ICTY, 29 juli 2002. Zie: <https://www.icty.org/en/press/indictment-against-milan-zec-withdrawn>.

30 Kovacevic, 'Most wanted'.

31 ICTY, 'Case information sheet Kovačević', 3. Zie: https://www.icty.org/x/cases/kovacevic_vladimir/cis/en/cis_kovacevic_vladimir.pdf.

nooit gekomen. In november 2006 werd besloten de zaak van Kovacevic te verwijzen naar een rechtbank in Servië. De reden was dat Kovacevic mentaal niet fit genoeg werd geacht voor veroordeling in Den Haag.³² Ook in Servië werd hij niet fit genoeg bevonden om terecht te staan.

Wat duidelijk is geworden met de rechtszaken tegen bovengenoemde leidinggevend en officieren is dat het Joegoslaviëtribunaal veel aandacht besteedde aan de verwoesting van cultureel erfgoed in het kader van de oorlogen in het voormalig Joegoslavië in de jaren negentig van de twintigste eeuw. Met de casus Dubrovnik wilde het ICTY duidelijk maken dat het verwoesten van cultureel erfgoed niet ongestraft mocht blijven.

Mostar

Mostar is een heel oude stad in Bosnië, die was ontstaan al geruime tijd voordat de Ottomanen het gebied in de late vijftiende eeuw veroverden. Maar pas na de komst van de Ottomanen werd Mostar belangrijk. Er werden moskeeën gebouwd, maar ook herbergen, bruggen en marktplaatsen.³³ Het belangrijkste dat de Ottomanen bouwden was de bekende brug van Mostar. Hieraan ontleende de stad ook haar naam. Al lange tijd hing er een schamel houten bruggetje over de kloof van de Neretva-rivier in Mostar. Bij forse wind werd deze brug echter te gevaarlijk voor de inwoners om er overheen te gaan. Tegen het midden van de zestiende eeuw deden de bewoners van Mostar een verzoek aan Sultan Süleyman I voor een nieuwe brug. In 1566 was de bouw voltooid en sindsdien staat er een stenen brug van 28 meter lang en 4 meter breed.³⁴

In eerste instantie werd de brug de 'Grote Brug' genoemd, later, naarmate er meer bruggen over

de Neretva werden gebouwd, stond hij bekend als de 'Oude Brug' of Stari Most.³⁵ De brug werd gebouwd door lokale werklieden met een verschillende achtergrond. Dus ook al waren de opzichters Ottomaanse bestuurders, de brug was uiteindelijk een product van verschillende groepen. Dit was altijd de kenmerkende karaktereigenschap van Mostar, de samenkomst van islamitische, katholieke en anderen culturen op één plek.³⁶ Waar oorspronkelijk de Ottomaanse garnizoenen die de brug beschermden *Mostari* werden genoemd, werd deze term later overgenomen door de inwoners van de plaats. Het is duidelijk dat de brug een onmisbare positie innam in de geschiedenis van de stad, zoals de Notre Dame in Parijs of het Kremlin in Moskou.³⁷

Bij het uitbreken van de Joegoslavische oorlogen bleef Mostar niet gespaard. In 1992 stond de Herzegovijnse plaats kortstondig onder beleg van het JNA, dat tegen die tijd vooral bestond uit Servische en Montenegrijnse manschappen. Die streken daar tegen een coalitie van Kroaten en Bosniërs. Het beleg duurde niet lang, van april tot juni, en de JNA-troepen werden verdreven. Wat volgde was een periode van moeizame vrede tussen de Kroaten en Bosnische moslims, die duurde tot juni 1993. Na een jaar van relatieve vrede braken er opnieuw gevechten uit, dit keer tussen de Kroaten (georganiseerd in de Kroatische Verdedigingsraad, Hrvatsko Vijeće Obrane, HVO) en de moslims. De HVO keerde zijn bondgenoten in de strijd tegen de Serviërs de rug toe nadat Kroatische Bosniërs Mostar tot hoofdstad hadden verklaard van hun zelf-uitgeroepen ministaat, de Kroatische Republiek Herceg-Bosna. Gevechten begonnen in juni 1993 en stopten op 18 maart 1994, bij het tekenen van een door de Amerikanen afgedwongen staakt-het-vuren, bekend als het Washington Agreement.

Behalve het opsluiten en vermoorden van Bosnische strijders en het doden van vele onschuldige burgers begingen de Kroaten van de HVO ook andere wandaden. Op 8 november 1993 begon een tank van de HVO met het beschieten van de Stari Most. De volgende dag stortte de eeuwenoude brug in de Neretva-rivier.

32 ICTY, 'Decision on referral of case pursuant to rule 11 bis', 17 november 2006, 15.

Zie: https://www.icty.org/x/cases/kovacevic_vladimir/tdec/en/061117e.pdf.

33 Michael A. Sells, *The Bridge Betrayed* (Berkeley, University of California Press, 1996) 93.

34 Maha Armaly, Carlo Blasi, en Lawrence Hannah, 'Stari Most: Rebuilding More Than a Historic Bridge in Mostar', in: *Museum International* 56 (2004) (4) 8.

35 Martin Coward, *Urbicide: The politics of urban destruction* (Abingdon, Routledge, 2009) 3.

36 Coward, *Urbicide*, 3.

37 Božidar Jezernik, 'Qudret Kemer: A Bridge between barbarity and Civilization', in: *The Slavonic and East European Review* 73 (1995) (3) 483.

De Bosnische stad Mostar, met op de achtergrond restanten van de kapotgeschoten brug

FOTO BEELDBANK NIMH

Het opblazen van bruggen komt veel voor in oorlogen. Het kan bijvoorbeeld uit militaire noodzaak zijn, als de vijand herbevoorrading en troepen over de brug transporteert. Dit was echter in het geval van de Stari Most niet zo. Toen een Kroatische soldaat werd gevraagd waarom zijn eenheid bezig was met de oude brug te beschieten, was het antwoord dat het niet genoeg was om Mostar te zuiveren van de moslims; ook hun relieken moesten vernietigd worden.³⁸ Dit liet duidelijk zien dat de Kroaten systematisch bezig waren met het vernietigen van de islamitische identiteit van de Bosnische stad.

Beelden van de brug die in de rivier stortte gingen de wereld over en de internationale gemeenschap veroordeelde de HVO massaal. Dit was ook terug te zien in de latere veroordelingen van betrokken HVO-commandanten door het Joegoslaviëtribunaal. Bij een grote zaak waarin kopstukken van de HVO en de autoriteiten van Herceg-Bosna werden aangeklaagd (Prlic *et al.*, IT-04-74), zaten onder andere de verdachten Slobodan Praljak en Milivoj Petkovic. Praljak,

een afgestudeerd ingenieur, regisseur en filosoof, meldde zich tijdens de oorlog als vrijwilliger.³⁹ Hij maakte razendsnel carrière, en wist het tot hoogste commandant van de generale staf van de HVO te brengen. Als verantwoordelijk commandant werd hij onder andere aangeklaagd voor de vernietiging van bouwwerken in Mostar, waaronder de Stari Most.⁴⁰ Milivoj Petkovic had ook een hoge positie in de generale staf van de HVO. Hij werd onder andere aangeklaagd voor het plannen van een militair offensief tegen het oude centrum van Mostar, dat resulteerde in de vernietiging van de Stari Most.

In eerste instantie werden beide verdachten op 23 mei 2013 veroordeeld. Ze kregen twintig jaar gevangenisstraf opgelegd voor het vernietigen

38 Sells, *The Bridge Betrayed*, 93.

39 John Schoorl, 'Zo bereidde Slobodan Praljak zijn theatrale zelfmoord bij het Joegoslavië-Tribunaal voor', in: *de Volkskrant*, 2 november 2018. Zie: <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/zo-bereidde-slobodan-praljak-zijn-theatrale-zelfmoord-bij-het-joegoslavië-tribunaal-voor-b1b352b2/>.

40 ICTY, 'Case information sheet Prlić *et al.*', 2. Zie: <https://www.icty.org/en/case/prlic>.

De herbouwde Stari Most

van de brug en andere feiten. Het opmerkelijke was hierna dat ze in hoger beroep juist weer zijn vrijgesproken voor de vernietiging van cultureel erfgoed. Reden hiervoor was dat volgens de beroepskamer de Stari Most toch wel een duidelijk militair doel was. Dat maakte dat een belangrijk element van de aanklacht, vernietiging van cultureel erfgoed niet gerechtvaardigd door

militaire noodzaak, verviel.⁴¹ Overigens werden beide verdachten wel opnieuw veroordeeld tot twintig jaar gevangenisstraf voor andere zaken onder hun verantwoordelijkheid. Praljak pleegde na het horen van zijn vonnis in november 2017 publiekelijk zelfmoord met vergif.

Opvallend aan de Mostar-casus is dat een van de rechters bij het hoger beroep, Fausto Pocar, in een onofficiële brief een minderheidsstandpunt over cultureel erfgoedvernietiging motiveerde. Hij was het namelijk oneens met het uiteinde-

41 ICTY, 'Prlić *et al* Appeals judgement summary', 8. Zie: https://www.icty.org/x/cases/prlic/acjug/en/171129_Prlc_Summary_of_Judgement.pdf.

FOTO FLICKR

lijke vonnis over de Stari Most en had tegengestemd. Pocar stelde in zijn brief dat ongeacht of de beschieting van de brug uit militaire noodzaak had plaatsgevonden, zij nog steeds een onwettige daad van terreur tegen de bewoners en identiteit van Mostar was geweest. Daarom had volgens hem het oorspronkelijke vonnis met betrekking tot de Stari Most als zogeheten misdaad tegen de menselijkheid overeind moeten blijven.⁴² Pocars brief geeft aan dat er nog altijd een niet voltooide discussie gaande is over de relatie van cultureel erfgoedverwoesting met misdaden tegen de menselijkheid.

Conclusie

De Joegoslavische oorlogen van de jaren negentig lieten hun littekens na. De oorlogen kostten duizenden mensenlevens en brachten voortdurende onderlinge verdeeldheid. Verder raakten talloze historische monumenten en ander cultureel erfgoed beschadigd of werden vernietigd. Door de grote betekenis die deze monumenten (gebouwen, museum- en archiefstukken) hadden voor de bevolking, zette het ICTY zich in om de verantwoordelijken voor deze misdaden terecht te stellen. Twee duidelijke casussen hierbij waren die van Dubrovnik en Mostar. Het ICTY had nadrukkelijk aandacht voor beide zaken vanwege de verwoesting van het internationaal bekende cultureel erfgoed in die steden, zij het met verschillende aanklachten.

De zaken rondom Dubrovnik en Mostar zijn belangrijk geweest voor de ontwikkeling van de internationale rechtspraak over cultureel erfgoedverwoesting. Niet langer is ze een ondergeschoven kwestie in de moderne oorlogvoering, maar werd cultureel erfgoedverwoesting zoals bijvoorbeeld bij Dubrovnik een primaire reden voor vervolging. Dit kan gevolgen hebben voor de toekomst. Bijvoorbeeld als het gaat om de vernietiging van religieuze beelden in Afghanistan door de Taliban, aanvallen van de terreurgroep IS op historische monumenten in Syrië, of eventueel beleid volgend uit de dreigementen van Donald Trump aan het adres van Iran. Politieke leiders en militaire bevelhebbers hebben er rekening mee te houden dat ze mogelijk verantwoording moeten afleggen voor het beschadigd raken of de vernietiging van cultureel erfgoed. Zo niet, dan riskeren ze tegenwoordig meer dan ooit de kans om vervolgd te worden op nationaal of internationaal niveau. ■

42 Fausto Pocar, 'Dissenting opinions of judge Fausto Pocar', ICTY, 29 november 2017, 11.

Oorlog en het schild van Athena

De waarde van krijgswetenschappen

Wat is de toegevoegde waarde van krijgswetenschappen? Juist in deze tijd, waarin oorlog niet ver weg is, is het van belang oorlog en oorlogvoering grondig te bestuderen. Bovendien is het Westen, inclusief Nederland, feitelijk al dertig jaar in oorlog, hoewel de gebruikte terminologie anders doet vermoeden. In dezelfde periode van dertig jaar zijn de krijgswetenschappen opgebloeid in reactie op de vele veiligheidspolitieke en militaire uitdagingen. Een opbloei waardoor krijgswetenschappen ook in de toekomst van waarde zullen zijn, zeker in het licht van de zorgwekkende ontwikkelingen rondom en binnen Europa. Dit artikel is een bewerking van de oratie die commodore prof. dr. Frans Osinga hield ter aanvaarding van de leerstoel War Studies aan de Universiteit Leiden.

*Cdre prof. dr. Frans Osinga**

Schilderij 'Washington crossing the Delaware', afbeelding van een scene tijdens de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog. Samengevat ligt de waarde van krijgswetenschappen in de kennis die ze verschaffen over de functie van het militaire instrument in veiligheidspolitieke ontwikkelingen, en met name over de complexiteit van oorlog en de limieten van wat met militaire inzet bereikt kan worden

FOTO METROPOLITAN MUSEUM OF ART

* Commodore prof. dr. Frans Osinga is bijzonder hoogleraar War Studies aan het Institute of Security and Global Affairs van de Universiteit Leiden. Daarnaast is hij hoogleraar Militair Operationele Wetenschappen aan de Faculteit Militaire Wetenschappen van de Nederlandse Defensie Academie in Breda. Dit artikel is een bewerking van de spreektekst van de oratie, die op 11 november 2019 werd uitgesproken in het Academieggebouw van de Universiteit Leiden. De spreektekst is op zijn beurt een sterk ingekorte versie van de uitgebreide en van bronverwijzingen voorziene gedrukte versie. Deze volledige tekst is beschikbaar op de website van de KVBK: www.kvbk.nl.

Om te beginnen een korte toelichting op de titel: Pallas Athena was de godin van de kunsten en van wetenschap, maar ook van de krijgskunst. Voor de Grieken vertegenwoordigde zij het gedisciplineerde en strategische perspectief op oorlog. Zij prijkt als Minerva ook op het logo van de Universiteit Leiden. Maar in Leiden roept Minerva wellicht wat andere associaties op dan oorlog of serieuze wetenschappelijke inspanning. Vandaar Pallas Athena. Bestudering van oorlog en oorlogvoering kent een eeuwenoude traditie. Oorlog was een van de meest cruciale problemen waar een vorst of regering zich mee bezig diende te houden. Dit vergde gedegen studie. Kennis is het schild van Athena: kennis biedt bescherming tegen ondoordachte militaire ondernemingen en geeft raad wanneer oorlog dreigt of wordt gevoerd. En dat brengt me direct bij de waarde van krijgswetenschappen.

In de Angelsaksische wereld wordt het brede domein van *War Studies* als volgt omschreven: 'War Studies explores the military, diplomatic, philosophical, social, political, psychological or economic dimensions of human conflict. In the context of modern warfare, it considers issues of defence policy, strategic planning, logistics and operations. It is concerned with understanding and explaining the military dimension of international relations'.

Daar wordt oorlog bestudeerd in veel denktanks en universiteiten. War Studies heeft daar ook onder meer tot doel gehad militaire strategie en defensiebeleid te informeren. In de Nederlandse academische wereld stond vanaf de jaren zestig het *voorkomen* van oorlog centraal bij de bestudering van oorlog, die toen polemologie heette. Ik denk aan polemologen zoals professor Röling in Groningen, Leon Wecke in Nijmegen en Philip Everts in Leiden. Hun doel was een bijdrage te leveren aan de totstandkoming van duurzame vrede.

Hoewel polemologie etymologisch vrijwel synoniem is aan krijgswetenschappen, kent mijn leeropdracht veel minder een normatieve insteek. Deze vloeit voort uit de doelstellingen van de KVBK. Het gaat om het uitvoeren en bevorderen van wetenschappelijk onderzoek

naar de rol van het militaire instrument in hedendaagse conflicten en het verhogen van de kennis daarover in de Nederlandse maatschappij. De leeropdracht kent een multidisciplinaire benadering en put uit zowel sociale als geesteswetenschappen. In Leiden sluit de leerstoel aan bij die van professor Isabelle Duyvesteyn en de leerstoel Strategische Studies van de Atlantische Commissie, die momenteel vacant is.

Doel en opzet

Wat ik duidelijk wil maken is het belang van een grondige bestudering van oorlog en oorlogvoering, juist in deze tijd. Oorlog is namelijk niet ver weg. Momenteel woedt er een complexe oorlog aan de grens van Turkije en een burgeroorlog in Libië. Op dit moment zijn er wereldwijd ruim zestig vredesoperaties aan de gang waaraan 110.000 militairen deelnemen. En Huib Modderkolk schreef 'het is oorlog, maar niemand die het ziet'. Iets wat ook oud-commandant van de Nederlandse Landstrijdkrachten, generaal Leo Beulen, stelde.

Nederland is al dertig jaar in oorlog

Dat is correct. Ik ga nog verder dan hun stellingen. Nederland is, samen met vele andere Europese landen, sinds het vallen van de Berlijnse Muur al dertig jaar in oorlog. Dat is schuilgegaan onder labels zoals vredesmissie of humanitaire interventie, maar het was terdege oorlog. Het Westen is in die drie decennia meermalen verrast geweest over de complexe operationele dynamiek die het tegenkwam tijdens interventies. Het heeft grote moeite

gekost om politieke doelstellingen van interventies ook daadwerkelijk te bereiken. Dat zal ik later toelichten. Ik laat ook zien dat krijgswetenschappen in diezelfde drie decennia een opbloei hebben getoond juist in reactie op de vele veiligheidspolitieke en militaire uitdagingen. Een opbloei waardoor krijgswetenschappen ook in de toekomst van waarde zullen zijn, zeker in het licht van de zorgwekkende ontwikkelingen rondom en binnen Europa.

Dertig jaar oorlog; een krijgswetenschappelijk retrospectief

Via de drie dominante typen van militaire inzet van de afgelopen dertig jaar volgt een korte schets van de vrij traumatische strategische geschiedenis van die periode. De drie typen zijn:

- *peace keeping* en *peace enforcement*, die in de periode 1990-2001 centraal staan;
- van 2001-2014 domineerde vooral de wederopbouw van Afghanistan de militaire activiteiten;
- in 2014 wordt Europa verrast door de nieuwe assertiviteit van Rusland. Plotseling staat het risico op een grootschalig conflict weer op de agenda.

De periode 1990-2001: vredesoperaties op de Balkan

Vrijwel direct na het vallen van de Berlijnse Muur brak de burgeroorlog uit in Joegoslavië. Het Westen besloot schoorvoetend tot een vredesoperatie om de strijdende partijen uit elkaar te houden en tot een wapenstilstand te dwingen. De vredesoperaties werden initieel opgezet volgens het dan gangbare klassieke blauwhelmenmodel. Dat ging ten eerste uit van een conflict tussen twee staten, beide met een functionerende regering en overheid. Het tweede uitgangspunt was dat de strijdende landen toestemming hadden verleend voor de aanwezigheid van de vredesmacht. Het derde uitgangspunt was neutraliteit van de vredesmacht. Tot slot: de vredesmacht mocht alleen geweld toepassen ter zelfverdediging. De blauwhelmen beschikten dan ook niet over zware wapens. Als er geëscaleerd moest worden, dan kon eventueel een beroep worden gedaan op

luchtsteun van Operation Deny Flight. Die toestemming tot iets forsere militaire dwangacties moest, tot 1995, afkomen van de VN, de zogenaamde 'dual key'-afpraak.

De aannames bleken onterecht te zijn. De strijd in het uiteengevallen Joegoslavië was een burgeroorlog. De strijdende partijen, Serviërs, Kroaten, Bosniërs en Bosnische Serviërs, schonden tijdelijke wapenstilstanden wanneer het hun uitkwam. Er was geen vrede. Zogeheten *safe areas*, een nieuw en ad hoc geïntroduceerd concept, bleken uiterst kwetsbaar. Wanneer luchtsteun werd aangevraagd door blauwhelmen en de VN ten langen leste overging tot dreigen met symbolische luchtaanvallen, werden zelfs VN-waarnemers gegijzeld als represaille. Dit neutraliseerde de VN-dreiging direct. Pas na de verschrikkingen van Srebrenica ontstond er bereidheid om over te gaan van *peace keeping* naar *peace enforcement*.

Een soortgelijke venijnige dynamiek speelde ook de NAVO parten in 1999, toen duidelijk werd dat de Servische president Milosevic niet van zin was de etnische zuivering in Kosovo stop te zetten. Na veel diplomatiek gemarchandeerd bereikten de NAVO-landen in maart 1999 consensus om over te gaan tot een robuuste humanitaire interventie in de vorm van een luchtoffensief: Operation Allied Force. Op tactisch niveau stond de professionaliteit en militaire superioriteit van de NAVO buiten kijf. Maar de geloofwaardigheid van de NAVO en de ernst van de aanvallen was weinig indrukwekkend. De operatie begon aarzelend, met geringe intensiteit. Er was onenigheid tussen de NAVO-lidstaten over de soorten doelen en over de vraag of er geëscaleerd moest worden. Er bestond grote zorg over risico's voor vliegtuigbemanning en burgerslachtoffers. En de doelen die werden aangevallen hadden maar weinig daadwerkelijk politiek gewicht bij Milosevic. Het deed hem geen pijn. Pas toen de geloofwaardigheid van de NAVO zelf in het geding kwam, ontstond er politieke bereidheid om te escaleren, strategisch relevantere doelen aan te vallen en de operatie net zolang vol te houden totdat Milosevic zich bereid toonde zijn troepen uit Kosovo terug te trekken.

Nederlandse ISAF-militairen in Afghanistan. Westerse landen richtten zich in de periode 2001-2014 met name op statebuilding, maar hun krijgsmachten bleken niet voorbereid op de realiteit van de conflicten in bijvoorbeeld Irak en Afghanistan

FOTO MCD, JAN-KEES DE MEESTER

De periode 2001-2014: Afghanistan

Achteraf bezien waren de jaren negentig slechts een strategische 'pauze'. De gruwelijke aanslagen op de Twin Towers en het Pentagon op 11 september 2001 verbrijzelden de illusie van veiligheid in het Westen. Waar de VS de 'global war on terror' afkondigde, zag Europa meer heil in statebuilding. De fundamentalistische groeperingen hadden namelijk een veilige thuisbasis in de zwakke en falende staten rondom Europa. Het 'logische' antwoord was dan statebuilding.

Het streven was een ring van stabiele landen rondom Europa te creëren. Dit *liberal statebuilding*-model ging uit van het westerse model van samenleving. Dit betrof de implementatie van de 'rule of law', een effectief en representatief democratisch politiek bestel, en het herstellen van de veiligheid en economie in het land. Statebuilding vroeg om een gezamenlijke aanpak, ofwel een comprehensive approach. Niet alleen militairen moesten de klus klaren maar ook andere ministeries en hulporganisaties moesten een bijdrage leveren. De statebuilding-

activiteiten kwamen zowel in Irak als Afghanistan echter maar moeizaam op gang. In Afghanistan wist de Taliban snel de ontstane security-gap te vullen, toen bleek dat de internationale troepenmacht veel te klein was om in heel Afghanistan invloed uit te oefenen. Succesvolle statebuilding vereist een voldoende mate van veiligheid, en die moest steeds zwaarder bevochten worden.

Door de toenemende dreiging van Improvised Explosive Devices en hinderlagen kreeg bescherming van eigen eenheden steeds meer prioriteit. Deze gevechtsacties waren op tactisch niveau succesvol, maar zij vertraagden ook het tempo van de wederopbouwactiviteiten. Succes op dat terrein was maar met moeite aan te geven. Vanaf 2007 moest worden onderkend dat het hier om *insurgencies* ging. Het antwoord daarop lag in een herontdekking van *counterinsurgency* (COIN), een vechtmisssie dus. Dat was voor politici in bijvoorbeeld Duitsland en Nederland niet een welkom bericht. Westerse krijgsmachten bleken hierop bovendien niet voorbereid: de kennis en expertise ontbraken. Het bevechten van asymmetrisch

optredende tegenstanders was ook uiterst complex vanwege de vele restricties die westerse eenheden werden opgelegd voor wat betreft geweldgebruik. In 2014 is de missie beëindigd. Afghanistan is nog immer niet stabiel, getuige de frequente bomaanslagen aldaar.

2014: Rusland en de herontdekking van collectieve verdediging

In datzelfde jaar volgde een geopolitieke schok: de annexatie van de Krim door Rusland. Een waterscheidingsmoment, stelde de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV). In 2010 achtte het NAVO *Strategisch Concept* interstatelijke dreigingen nabij het NAVO-verdragsgebied zeer onwaarschijnlijk. Vanaf 2014 staat de nieuwe rivaliteit met een assertief Rusland weer centraal. Rusland confronteerde Europa met drie strategische problemen: hybrid warfare, de herontdekking van conventionele afschrikking, en de herontdekking van nucleaire strategie.

Hybrid warfare is het westerse label voor het Russische optreden tijdens de annexatie van de Krim. Dit duidt op een georkestreerde inzet van subversieve activiteiten, opruiing, psychologische oorlogvoering, media-manipulatie, misleidingactiviteiten, cyberaanvallen en intimidatie van politici. Het beoogt invloed uit te oefenen zonder direct gewapend geweld toe te passen en door doelbewust onder de geweldsdrempel te blijven van het westerse oorlogsbegrip. Het is de zone tussen vrede en oorlog. Dat is niet nieuw maar van alle tijden, iets wat het Westen uit het oog was verloren.

Het Westen werd ook verrast door de indrukwekkende militaire modernisering van gevechtsvliegtuigen, tanks, luchtafweersystemen, en grond-grondkrakten, cybercapaciteiten en middelen voor elektronische oorlogvoering. Dit wordt gecombineerd met grootschalige oefeningen – ‘snap exercises’ – waarbij soms meer dan 100.000 man zich snel over strategische afstanden weten te verplaatsen. Ook naar een Europese grens om een militaire intimiderende dreiging te produceren.

Volgens diverse analisten is de geloofwaardigheid van de conventionele afschrikking van het

Westen in het geding, en daarmee het collectieve veiligheidsconcept van de NAVO. Europa was capaciteiten en expertise voor het grootschalige gevecht namelijk al lang kwijtgeraakt. Dat geldt ook voor de nucleaire dimensie. Rusland is voorbereid op een (beperkte) kernoorlog en kent volgens diverse analisten dit soort wapens ook niet alleen een strategische rol toe, maar ook een militair-operationele. In Europa daarentegen is er na 1990 nauwelijks een discours geweest over nucleaire afschrikking. De AIV concludeerde dan ook dat de NAVO nog geen adequaat antwoord heeft op een Russische escalatie; voor de Baltische staten geen fijne constatering.

Op zoek naar verklaringen voor het strategische deficit

In de krijgswetenschappelijke literatuur zijn vele verklaringen aangedragen voor deze militair-strategische problemen, die leidden tot de *debellcozation* van West-Europa. Ten eerste de uitzonderlijke strategische cultuur die binnen West-Europese maatschappijen heerste. Het militaire instrument had zijn waarde en legitimiteit verloren, zo betoogde de politicoloog John Mueller al in 1989: ‘major war is now subrationally unthinkable in the West’. *Soft power* – de positieve werking van globalisering, het liberalisme, internationale verdragen en organisaties – werd voor de toekomst belangrijker geacht dan *hard power*. Europa was veilig. Alleen humanitaire operaties rechtvaardigen nog investeringen in defensie. Dit soort operaties werd ook niet als oorlog gezien in het politieke en maatschappelijke debat, maar gelabeld met termen zoals vredesoperaties, trainingsmissies, wederopbouwmissies, of humanitaire interventies, ook al spoorde de daadwerkelijke dynamiek tijdens interventies niet meer met deze eufemistische labels. Oorlog was ‘verdwenen’ uit het maatschappelijke referentiekader.

Hierin schulde een optimistische ontkenning van de geschiedenis. ‘Europa leeft op Venus, Amerika op Mars’, betoogde Robert Kagan in zijn befaamde boek *Of Paradise and Power*. Daarin hief hij al in 2003 een waarschuwend vinger richting Europa. Hiermee verdween ook begrip

over de strategische logica van de venijnige dynamiek waarin militaire eenheden terechtkwamen, en van datgene waar westerse militaire eenheden zich daadwerkelijk mee bezighielden. En dat was oorlog voeren in de beroemde Clausewitziaanse zin: met militaire middelen proberen de wil op te leggen aan een tegenstander. De beperkte blik van Europa werd onder andere duidelijk op de Balkan en in Rwanda. Het Westen zag de etnische zuiveringen, politieke moordpartijen en verkrachtingen als barbaars bijverschijnsel, terwijl ze voor de strijdende partijen een integraal onderdeel waren van een doelgerichte strategie. Het beperkte legalistische westerse perspectief op wat oorlog is, wanneer en hoe die gevoerd mag worden, door wie en tegen wie, verblindde velen ook in 2014 tijdens de annexatie van de Krim; er was namelijk geen botsing zichtbaar tussen twee legers. Het leek niet op het paradigmatische beeld van oorlog.

Een volgend aspect betreft *risk aversion*: een centraal kenmerk van de westerse strategische cultuur is de bijna obsessieve zorg over risico's voor eigen troepen, maar vooral voor *collateral damage* en burgerslachtoffers. Dat komt onder meer doordat inzet van precisiewapens in diverse missies deze risico's tot een historisch ongekend laag niveau wisten te beperken. De hoogtechnologische wijze van optreden werd dan ook politiek en ethisch de norm.

Dit is op zich een waardevolle ontwikkeling. 'humane warfare', betitelde Christopher Coker de westerse manier van militaire optreden. 'Humane' omdat oorlogvoering gepaard ging met een nog niet eerder gezien respect voor het oorlogsrecht. Ook 'humane' omdat het Westen alleen nog oorlog voerde indien het om humanitaire belangen ging, of in ieder geval een interventie op die manier kon uitleggen. Maar als er dan wel burgerslachtoffers vielen te betreuren, kon dit direct leiden tot kritische vragen in de media en de politiek over de legitimiteit van de operatie. Deze grote gevoeligheid voor risico's vertaalde zich in stringente beperkingen in het gebruik van geweld tijdens missies en niet zelden een onrealistische nadruk op het beschermen van de eigen troepen en het voorkomen van burgerslachtoffers. 'Vechten met één hand op je

rug', noemde Rob de Wijk dit. Tegenstanders van allerlei pluimage zoals Karadzic, Saddam Hoessein, en Gaddafi hebben deze gevoeligheid voor slachtoffers volop uitgebuit.

Ten derde, strategische vaagheid: de ontkenning van oorlog is ook gepaard gegaan met een verwaarlozing van het bijbehorende strategische referentiekader. Strategisch analfabetisme betitelde Isabelle Duyvesteyn dit. De teloorgang van strategie, volgens Herman Amersfoort. Martijn Kitzen en Floor Thönissen zagen strategische vaagheid. De basisbeginselen van militair strategisch denken en handelen zijn genegeerd of hebben in ieder geval minder geprevaleerd boven andere overwegingen. Bijvoorbeeld tijdens de operaties Deliberate Force (Bosnië, 1995) en Allied Force (Joegoslavië, 1999) was het niet zozeer een doorwrochte strategie die het aanvalsplan dicteerde, maar een lijst met doelen waarover NAVO-lidstaten het eens konden zijn na een consensus-zoekend politiek proces. In hoeverre die doelen ook daadwerkelijk politiek relevante waarde vertegenwoordigden was niet een vraag die voorin het planningsproces doorslaggevend was. Kijkend naar Afghanistan zien we een soortgelijk probleem. Daar was geen strategie. En het bestrijden van de Taliban, op zich een noodzakelijke tactische activiteit, vulde de lacune in, concludeerde Hew Strachan. Dat gold ook voor het concept van de comprehensive approach, de 3D-benadering. Deze geïntegreerde benadering nam de plaats in van strategie, maar was slechts een naar binnen gekeerd organisatieconcept, dat zich eigenlijk nog nooit echt had bewezen. En dat haperde in de uitvoering omdat de andere benodigde organisaties niet noodzakelijkerwijs dezelfde doelstellingen of mate van toewijding hadden, noch de middelen daartoe, noch de bereidheid om hun activiteiten met militaire eenheden af te stemmen.

Er ontbraken, ten vierde, ook vaak heldere doelstellingen. In langdurige missies was sprake van *mission creep*; de missie nam toe in omvang van het takenpakket en de complexiteit. Op de Balkan moesten blauwhelmen initieel wapenstilstanden observeren, konvoeien escorteren, daarna geweld indammen, en safe areas

bewaken (maar niet beschermen). Uiteindelijk moesten zij zelfs de leiders van de strijdende partijen naar de onderhandelingstafel dwingen. Wat succes precies inhield was niet altijd evident, noch uit te drukken in gangbare militaire criteria. *The utility of force*, zo stelde Rupert Smith, is niet meer het behalen van een overwinning maar het scheppen van een conditie waarin een politieke oplossing gezocht kan worden. Dat geeft weinig houvast.

In Afghanistan en Irak werden juist weer 'maximalistische' doelstellingen nagestreefd: de volledige herinrichting en opbouw van een maatschappij, een maatschappij die niet op westerse leest was geschoeid en geen traditie kende van effectief staatsbestuur volgens westers democratisch model. Ook hier werd naarstig gezocht naar criteria die inzicht konden geven over de stabiliteit van een land, het verbeteren van het rechtssysteem, et cetera. De vraag was: hoe meet je succes als de doelstelling wederopbouw is van een gehele maatschappij of een provincie? En per land konden de doelstellingen ook nog eens verschillen. Überhaupt deelnemen aan de missie was voor veel landen het primaire politieke doel.

Ten vijfde waren de beschikbaar gestelde middelen vaak niet in overeenstemming met de doelstelling, omvang en complexiteit van een missie. Op de Balkan kreeg de VN de eerste jaren nooit de 36.000 blauwhelmen die nodig waren. In Afghanistan bleek het moeilijk om voldoende internationale bijdragen op de been te brengen. Counterinsurgency en wederopbouwmissies vereisen een grote troepenmacht en een lange adem. Zelfs toen ISAF eindelijk 130.000 man sterk was, bleek dit te weinig voor een dergelijk groot gebied en een vasthoudende en taaie Taliban. *Unwinnable*, betitelde Theo Farrell zijn studie naar de Britse inzet in Afghanistan.

Tot slot zijn mispercepties, kennislacunes en institutioneel geheugenverlies ook belangrijke oorzaken geweest voor de strategische problemen. Ten eerste ging de planning van de initiële vredesoperaties op de Balkan er foutief van uit dat de burgeroorlogen aldaar sterke gelijkenissen vertoonden met eerdere conflicten

Deelnemen aan een missie was voor veel landen het primaire politieke doel

waarin klassieke vredesoperaties werden uitgevoerd. Ten tweede bestond binnen krijgsmachten en academische instituten weinig kennis over de aard van deze burgeroorlogen, de motieven, de oorsprong, en de logica van geweld die strijdende partijen toepasten. Ten derde bestond er nauwelijks kennis over de dynamiek van 'coercive diplomacy': de vraag hoe men met beperkte middelen toch geloofwaardig een tegenstander de wil kan opleggen en tot concessies kan dwingen of zijn acties kan doen stoppen. Ten vierde was er sprake van een ongefundeerd optimisme over het succes van soms nog onbeproefde strategische concepten. De missie in Afghanistan werd ondernomen zonder empirisch bewijs dat suggereerde dat het liberal statebuilding-model in een gefragmenteerd niet-westers land überhaupt succesvol kon worden uitgevoerd. Zoals Mats Berdal concludeerde, was het een missie te ver. Tot slot institutioneel geheugenverlies. Kennis en expertise over counterinsurgency waren verloren gegaan en, zo is duidelijk sinds 2014, ook over interstatelijke oorlogvoering, inclusief nucleaire afschrikking. Kennislacunes dus.

De opbloei van krijgswetenschappen

Er ligt een paradox in de voorgaande beschouwing. Er was de afgelopen dertig jaar namelijk geen gebrek aan groeiende inzichten in strategische problematiek. Integendeel. De krijgswetenschappen hebben juist in de afgelopen dertig jaar een opbloei gekend. En juist vanwege de strategische en operationele problemen waar westerse krijgsmachten mee te maken kregen. Ik noem hier enkele belangrijke thema's en debatten om de breedte van het landschap te schetsen.

De periode 1990-2001

In de VS en het Verenigd Koninkrijk ontstond direct een debat over de betekenis van Desert Storm voor de westerse wijze van oorlogvoering. Eliot Cohen en anderen suggereerden dat er een revolutie in oorlogvoering aan de gang was. Nieuwe precisiewapens, *stealth*-vliegtuigen, kruisraketten, elektronische storingsmiddelen, nieuwe sensorplatforms, alle gekoppeld aan datalinks, leverden een ongekend effectieve strijdmacht op, die in staat bleek om Irak (op dat moment het vierde leger ter wereld) te verslaan zonder grote verliezen te lijden. Deze nieuwe technologieën leidden tot wat de New American Way of War is gaan heten: de inzet van precisiewapens, optimale benutting van luchtoverwicht en, als het enigszins kan, vermijden dat grondtroepen in een direct gevecht met de tegenstander komen.

Deze nieuwe technologieën en de problemen op de Balkan leidden tot een herontdekking van theorie over coercive diplomacy en deterrence. Hoe kan een leider als Milosevic met slechts beperkte inzet van militair geweld gedwongen worden om de eisen van het Westen te accepteren? Welke politieke randvoorwaarden moeten in het oog worden gehouden? Welke doelcomplexen moeten worden bedreigd of aangevallen,

en hoe intensief, om effectieve politieke druk uit te oefenen? Welke nieuwe strategische mogelijkheden boden precisiewapens? Dit was een debat dat vooral in de VS en het Verenigd Koninkrijk werd gevoerd.

In Europa werd het belang van Desert Storm betwijfeld, want een dergelijke oorlog leek niet meer waarschijnlijk. Hier lag het accent in analyses meer op de problemen rond vredesoperaties, de rol van geweld daarin, de limieten van het klassieke blauwhelmenmodel en de noodzaak om ook over robuuste escalatiemogelijkheden te beschikken. Al snel, rond 1992, leidde dit tot suggesties voor 'wider peacekeeping' en 'robust peacekeeping' en na de verschrikkingen van Srebrenica en Rwanda tot de ontwikkeling van peace enforcement. Ook werd kritisch gekeken naar de vraag in hoeverre humanitaire interventies burgeroorlogen daadwerkelijk kunnen beëindigen. Geweld indammen lijkt veelal haalbaar, mits VN-troepen langdurig in een conflictregio blijven. Maar de 'root causes' aanpakken lijkt nauwelijks mogelijk. Anderen bepleitten juist een intensivering van humanitaire interventies. Soevereiniteit moest daarbij niet langer een beletsel zijn om in te grijpen wanneer een regime de eigen bevolking onderdrukt.

Amerikaanse gevechtsvliegtuigen vliegen langs brandende oliebronnen in Koeweit, die zijn aangestoken door het terugtrekkende Iraakse leger. Operatie Desert Storm leidde tot wat de New American Way of War is gaan heten

FOTO U.S. AIR FORCE

Andere studies namen de nieuwe karakteristieken van de burgeroorlogen onder de loep. Dit waren 'new wars' volgens Martin van Creveld en Mary Kaldor: nieuwe oorlogen die niet vanuit de instrumentele strategische logica van het Westen begrepen konden worden. Nieuwe typen warlords zijn niet uit op vrede maar hebben elkaar in een parasitair-symbiotische relatie nodig voor het voortzetten van de lokale oorlog om daarmee hun machtspositie in stand te kunnen houden. Oorlog is een doel op zich en vrede is niet gewenst. Anderen bediscussieerden de vraag of 'old hatreds' de oorzaak waren, of juist economische malaise ('economic deprivation'). Een derde categorie wees op de instrumentele rol die etniciteit, religie en nationalisme spelen in burgeroorlogen. Deze studies over de 'sociale constructie' van politiek geweld toonden aan hoe leiders religie, etniciteit, mythes, en symbolen kunnen mobiliseren om vijandbeelden te creëren en geleidelijk aan extreem geweld tegen 'de ander' te legitimeren. Voor degenen die deelnamen gaf de oorlog zin aan hun bestaan. Het is een existentiële belevenis en niet een instrumentele. Of zoals Chris Hedges stelde: 'War is a force that gives us meaning'.

De periode 2001-2014

Na de aanslagen van 9/11 zien we een weelde aan studies over de ogenschijnlijke nieuwe vorm van catastrofaal terrorisme, over radicaliseringsprocessen, de logica van zelfmoordaanslagen, en de rol van religie in dit alles. Ook hier tonen studies over al-Qaida, de Taliban, Hezbollah en meer recent IS dat het westerse instrumentele perspectief op oorlog deels het gedrag van dergelijke groepen kan verklaren, maar dat het ook beperkt en cultureel bepaald is. 9/11, concludeerde Jurgensmeyer, was de manifestatie van een eeuwigdurende 'kosmische' metafysische en existentiële religieuze strijd, althans zo beleefden de daders van de aanslagen het.

Direct vanaf het begin van de missie in Afghanistan zien we een intensieve discussie over de validiteit van het liberal statebuilding-model. Roland Paris toonde aan dat het model diverse inherente contradicties kende. De conclusie medio 2010 was dat het wellicht nuttiger is om

eerst te werken aan het bouwen van lokale instituten en organen die lokaal legitimiteit genieten, zelfs als die gebaseerd zijn op normen en waarden die haaks staan op de westerse.

Als reactie op de strategische en operationele problemen in Irak en Afghanistan werden klassieke werken over counterinsurgencies afgestoft en bezien op hun actuele relevantie. Traditionele concepten zoals 'hearts and minds'-campagnes, en 'clear-hold-build' werden herontdekt, maar ook bekritiseerd. Deze insurgencies weken sterk af van de groeperingen waarop de klassieke COIN-theoretici hun werk baseerden. Insurgents zijn niet meer per se uit op het overnemen van de staat. En niet langer was er sprake van een dichotomie van een staat tegen één insurgent. In plaats daarvan zijn er in hedendaagse insurgencies meerdere, ook onderling rivaliserende groeperingen. Ook de Tweede Libanon Oorlog van 2006 toonde de beperkingen van de traditionele categorisering van typen oorlogen die westerse academici en militairen hanteren. Hezbollah, veelal gezien als een terreurbeweging, bleek tijdens dit conflict plotseling te beschikken over een arsenaal aan raketten met middellang tot lang bereik. De meeste terroristische organisaties hebben dat niet in huis. Daarnaast paste Hezbollah tactieken toe van verschillende typen oorlogvoering: standaard guerrillatactieken maar ook positionele verdediging van dorpen, waarbij Hezbollah Israëlische tanks wist uit te schakelen. Het had dus de karakteristieken van zowel een terreur- en guerrillabeweging als van een regulier leger, inclusief een geraffineerde mediaorganisatie. Frank Hoffman introduceerde het label 'hybrid conflict', waarmee hij juist op dit categorie-doorbrekende aspect de aandacht wilde vestigen.

Hezbollah wist een overwinning op Israël te claimen, niet vanwege een militair succes, maar door een doelgerichte mediacampagne. Internet en social media maakten dit mogelijk. Het leidde tot labels zoals 'war 2.0', 'YouTube war', en 'virtuele oorlogvoering'. In Irak en Afghanistan wisten groeperingen zoals al-Qaida, de Taliban en IS via social media de indruk te wekken over een veel grotere machtspositie te beschikken

dan daadwerkelijk het geval was. Aanslagen door zelfmoordterroristen, gruwelijke moordpartijen, en hinderlagen op patrouilles van westerse troepen werden uitgevoerd niet vanwege hun onmiddellijke tactische militaire effecten, maar juist om propagandamateriaal te produceren.

De problemen met counterinsurgency hebben geleid tot studies naar alternatieven die een 'low footprint-low risk'-oplossing konden bieden. Counterinsurgency is namelijk personeelsintensief, vergt langdurige *commitment* en is sterk afhankelijk van de kwaliteit en legitimiteit van het bestuur van de *host-nation*. Bovendien leidt het onvermijdelijk tot een aanzienlijk aantal slachtoffers onder westerse militairen. Empirisch blijken dit soort operaties maar zelden succesvol te zijn. Door het succes van Operation Enduring Freedom in 2001 waarin de Taliban werd verdreven, staat de combinatie van special forces, air power en lokale rebellen weer in de schijnwerpers van analisten. Ook tegen IS is dit model, ofwel 'proxy warfare', met succes ingezet. Proxy warfare wordt echter ook kritisch bekeken. Het heeft als nadeel dat het volledig aan de proxy wordt overgelaten om het gevecht te voeren. Bovenal is succes afhankelijk van de vraag in hoeverre en hoe lang de belangen, doelstellingen, het uithoudingsvermogen, en de risicoafwegingen van de westerse coalitie overeenkomen met die van de proxy forces.

Een tweede alternatief: bewapende onbemande vliegtuigen – drones. Hiermee kunnen leden van terreurbewegingen en insurgents langdurig geobserveerd worden en in zogenaamde 'targeted killing'-acties worden aangevallen. Diverse auteurs betoogden in innovatieve studies dat hier ook een afschrikkende werking van uitging. De inzet van bewapende drones leidde ook tot een heftig maatschappelijk en academisch debat. Dit was 'extra-judicial killing' en dus niet legitiem. Het is politiek ook te makkelijk om in te zetten, juist doordat het politiek zo weinig risico's kent. Ook een Playstation-mentaliteit werd verwacht: een drone-aanval lijkt voor jonge dronepiloten wellicht op een videospel. Oorlog wordt dan surreëel. 'Moral disengagement' en dehumanisering vormen daardoor een reëel risico. Dit

verklaart volgens critici het schijnbaar grote aantal burgerslachtoffers. Wat later verschijnen empirische studies. Die tonen aan dat veel van de initiële zorgen en kritieken niet terecht waren. De legitimiteit van droneaanvallen bleek minder een probleem dan in initiële rapporten werd gesuggereerd. Het Rode Kruis concludeerde zelfs dat zorgvuldig ingezette drones het in beginsel mogelijk maakten de regels van het humanitair oorlogsrecht beter te volgen dan met bemande vliegtuigen.

Tot slot cyberwarfare. Dit werd een hot item na de Russische cyberaanval op Estland in 2007, de toenemende Chinese cyberactiviteiten, en de Stuxnetaanval op Iran in 2012. Vroege studies trachtten de specifieke karakteristieken bloot te leggen in vergelijking met traditionele wapensystemen. Cyberwapens zijn, in tegenstelling tot conventionele hightech-wapens, ook beschikbaar voor allerlei niet-staatelijke actoren. Ten tweede zijn cyberwapens – virussen – bovendien hoogstwaarschijnlijk 'one-shot'-wapens; eenmaal gebruikt zal er snel een verdediging worden ontwikkeld. Ten derde zijn de effecten van cyberaanvallen meestal ook in korte tijd te neutraliseren. De discussie loopt dan ook nog steeds of cyberaanvallen strategische effecten kunnen sorteren, en of zij een rol kunnen spelen als afschrikkingsmiddel. Een andere vraag, die door juristen zoals Gill en Paul Ducheine is onderzocht, is in hoeverre het bestaande kader van internationaal en humanitair oorlogsrecht toereikend is voor cyberwarfare. Thomas Rid stelt daarentegen de principiële vraag of er überhaupt wel kan worden gesproken over cyberoorlog in de Clausewitziaanse zin. Tegelijkertijd leidt volgens een auteur zoals Joseph Nye cyberwarfare juist tot een wezenlijke verandering van macht en een potentiële dreiging voor de internationale rechtsorde.

Krijgswetenschappen en het schild van Athena

Ik begon mijn betoog met de stelling dat het Westen, inclusief Nederland, al sinds 9 november 1989 in oorlog is. Die datum luidde het einde van de Koude Oorlog in. Wat volgde was een

periode waarin met name Europese maatschappijen ontkenden in oorlog te zijn, terwijl zij vrijwel continu het militaire instrument hebben ingezet tot ver buiten de Europese grenzen. Drie decennia waarin westerse krijgsmachten nieuwe typen missies moesten uitvoeren in verafgelegen gebieden met een variëteit aan doelstellingen, waartoe zij niet waren uitgerust of voorbereid, tegen nieuwe typen actoren. Een periode waarin zij tegelijkertijd drastisch moesten bezuinigen, terwijl de maatschappij immer hogere ethische eisen en juridische randvoorwaarden stelde aan het optreden. Die militaire inzet ging verhuuld in allerlei bedekkende termen zoals wederopbouwmissie of vredesoperatie. Feit is echter dat het oorlogen zijn geweest waarin het Westen besloot te interveniëren, en dat een militaire interventie een de facto besluit is om ook oorlog te voeren.

Het was ook een periode waarin het voor westerse politici en militaire commandanten moeilijk bleek om de strategische logica van het optreden uit te leggen, wat succes precies betekende en waarom succes toch vooral uitbleef. Een periode waarin indrukwekkende militaire prestaties zijn geleverd en soms ook duidelijke successen zijn behaald, maar ook een periode waarin lacunes in de strategische kennis van invloed zijn geweest op de wisselende mate van succes van militaire interventies. In die dertig jaar heeft het politici en militairen grote moeite gekost om in de nieuwe veiligheidspolitieke context met militaire middelen politieke doelstellingen te bereiken. En dat ondanks het feit dat het Westen militair gezien onbetwist superieur is geweest in alle operaties. De opmerking van Michael Clark was zeker terecht toen hij in 2001 stelde dat 'The Western world has a real problem with the concept of war these days'.

Het is ook een periode geweest waarin krijgswetenschappen een hernieuwde bloeiperiode hebben gekend, nadat deze tak van wetenschap eind jaren tachtig sterk werd bekritiseerd en de waarde ervan betwijfeld werd. Die kritiek is niet meer terecht. Krijgswetenschappelijke studies hebben inmiddels licht geworpen op de complexe dynamieken in deze nieuwe strategische contexten en op de merites van toegepaste

operationele concepten. Oude strategische theorieën zijn herontdekt en de waarde van nieuwe technologieën geanalyseerd. Er zijn verklaringen gevonden voor de operationele obstakels die succes in de weg stonden en voor strategische trauma's die ook Nederland ondervonden heeft. Dat begon bij de onderliggende strategische cultuur in veel West-Europese landen en een beperkte conceptualisering van het fenomeen oorlog. Oorlog was uit de collectieve psyche 'verdwenen' als legitiem instrument. In de confrontatie met andere typen actoren werd duidelijk dat zij oorlog en oorlogvoering wezenlijk anders interpreteerden. Andere belangrijke factoren die aan het licht kwamen zijn strategische vaagheid, ongefundeerd optimisme over onbeproefde oplossingsrichtingen, kennislacunes en institutioneel geheugenverlies.

En daarin ligt een paradox: aan de ene kant problemen die deels kunnen worden teruggevoerd op gebreken in het strategisch referentiekader, terwijl aan de andere kant tegelijkertijd een levendig debat gaande was juist over die veiligheidspolitieke en militaire ontwikkelingen en problemen. Dit proces leverde soms inzichten op die nog tijdens lopende operaties van waarde hadden kunnen zijn, en bij besluitvorming over nieuwe missies wellicht problemen hadden kunnen voorkomen.

De paradox verklaard

Deze paradox kent voor de hand liggende verklaringen. Gedegen academisch werk kost tijd en is daardoor onvermijdelijk in zekere mate reactief. Met de herontdekking en actualisering van kennis over coercive diplomacy waren meerdere jaren gemoeid. Herziening van peacekeeping-doctrines duurde eveneens jaren, inclusief de trauma's van Srebrenica en Rwanda en de daaropvolgende crisis in VN-vredesoperaties, waarin het Westen weinig trek meer had in het opzetten of deelnemen in dergelijke operaties. Het duurt ook geruime tijd voordat dit soort nieuwe inzichten verwerkt wordt in militaire doctrines, VN-handleidingen, nieuwe curricula in universitaire onderwijsprogramma's en militaire opleidingen. Vervolgens is het maar de vraag of dergelijke kennis ook tijdig een strategisch besluitvormingsproces kan beïnvloeden.

Studies over institutionaliseringsprocessen, leerprocessen en militaire innovatie suggereren bovendien dat de verspreiding en borging van nieuwe kennis, doctrines en praktijken niet altijd spoedig verlopen in krijgsmachten, met hun sterke identiteit en organisatiecultuur. Zij hebben een behoudende aard als het gaat om ideeën die wellicht nog niet in de praktijk hun merites hebben aangetoond. Recente studies in militaire innovatie hebben aangetoond dat ook andere afweermechanismes een rol spelen. Factoren als krijgsmachtdeelbelangen en rivaliteit tussen de krijgsmachtdelen, identiteit van krijgsmachtdelen, lopende investeringsprogramma's, en nationale prioriteiten kunnen als een filter werken. Analyses met inzichten die vanuit het perspectief van een krijgsmachtdeel niet relevant zijn – want regarderen vooral een ander krijgsmachtdeel – of in het gevecht om slinkende budgetten in het voordeel zijn van een ander krijgsmachtdeel, kunnen worden gebagatelliseerd. Of er kan worden beargumenteerd dat de meest recente oorlog een unieke en eenmalige casus betreft. Er kan ook worden beargumenteerd dat een bepaalde casus voor een land als Nederland niet vaak zal voorkomen. Analyses worden daarmee gepolitiseerd.

Wat hierbij eveneens een grote rol heeft gespeeld, is het hoge tempo van veranderingen waar krijgsmachten sinds 1990 op moesten reageren. De geopolitieke reikwijdte van hun inzet en de variëteit aan missietypen werden alleen maar groter. Van volledig getraind, uitgerust en onderwezen in de doctrine van AirLand Battle, Follow-on-Forces-Attack, het beweeglijke gevecht van verbonden wapenen – joint warfare – waarin tanks, pantserwagens, artillerie en jachtvliegtuigen gecoördineerd de Rode Vijand zouden weerstaan, en waar eenheden klaarstonden om op basis van voorbereide gedetailleerde plannen naar hun startpositie te gaan of doelen aan te vallen, naar de blauwhelmenmissies om zonder wapens vrede te bewaren die er niet was. Van de Duitse laagvlakte naar Afrikaanse landen om humanitaire nood te lenigen, van de Atlantische Oceaan om Russische onderzeeboten te onderscheppen naar het bestrijden van piraterij in de Indische Oceaan, naar Afghanistan om het land op te

bouwen en een venijnige insurgency te onderdrukken, en naar Jordanië om IS in Irak te bestrijden. En, net teruggekeerd uit Afghanistan of het luchtruim boven Libië en Irak, bleek dat eenheden zich moesten voorbereiden op het grootschalig gevecht, inclusief nucleaire afschrikking. Dit is slechts een greep uit de operationele veranderingen die Europese krijgsmachten te verwerken kregen, en dat te midden van voortdurende bezuinigingen, reducties, het sluiten van kazernes en vliegbases en het opheffen van eenheden en staven. Dit heeft zijn weerslag gehad op het leervermogen van krijgsmachten en de betrokken ministeries.

Tijdens operaties is er voorts wel degelijk voortdurend sprake geweest van snelle adaptatieprocessen door de uitgezonden eenheden, wanneer de tactische situatie ter plekke sterk afweek van de initiële militaire en politieke inschattingen. Dit kon resulteren in nieuwe tactieken, snelle introductie van nieuw materieel, of verzoeken om Rules of Engagement aan te passen. Eenheden speelden, veelal via informele leer- en communicatieprocessen, pijnlijk opgedane ervaringen aan elkaar door. In een krijgsmacht met institutionele lessons learned-processen en bijbehorende organisaties zoals in de VS (en in zekere mate ook in het Verenigd Koninkrijk) resulteerde dit na enige tijd door samenwerking tussen militaire experts met recente operationele ervaring en academici in uitstekende nieuwe doctrines op het gebied van COIN, stabilisatieoperaties, en strategische communicatie. Het is echter begrijpelijk dat tegen de achtergrond waarin defensieorganisaties onder voortdurende spanning stonden, het institutionaliseren – internaliseren – van lessons learned in eenheden veelal problematisch was, of zelfs achterwege bleef. Zeker als er geen geformaliseerde leerprocessen bestonden, wat het geval was in de meeste Europese krijgsmachten.

Krijgsmachten zijn ook van huis uit niet zo zeer wetenschappelijk geïntereerd, maar uitvoerend. Het merendeel van het personeel is geplaatst bij operationele eenheden op het tactische uitvoerende niveau. Bij de staven van de krijgsmachtdelen en de ministeries van Defensie ligt

de nadruk vooral op intern gerichte management- en beleidsprocessen. Daar gaat het over investeringen, personeelsbeleid en instandhoudings- en vervangingsvraagstukken. Slechts een zeer klein deel van het officiersbestand is dagelijks bezig met het plannen en aansturen van operaties. Een nog kleiner deel heeft als taak zich te buigen over daadwerkelijk militair-strategische vraagstukken. Ook bij de ministeries van Buitenlandse Zaken en Defensie is het referentiekader ten aanzien van militair-strategische vraagstukken veelal schraal. Vele Europese lidstaten kennen bovendien geen nationaal hoofdkwartier waar militaire strategie wordt ontwikkeld; dat thema is de facto gedelegeerd aan de NAVO. In diverse landen bestaat er ook geen intensief contact tussen de theoretische academische wereld, de ministeries van Defensie en Buitenlandse Zaken en de 'operators' binnen de krijgsmachten. En soms, zo bemerkte Christopher Elliott in zijn reconstructie over de Britse besluitvorming rond ISAF, praten die andere talen. Het zijn aparte epistemologische communities. Terwijl deze verschillen volstrekt te verwachten zijn, ligt het gevaar van institutioneel isolationisme op de loer: iedere organisatie beziet de strategische problemen vanuit een eigen beperkt perspectief en vanuit de eigen organisatie-specifieke rationaliteit.

Een andere reden voor problemen in het borgen van kennis is geweest dat na één type missie of conflict een andersoortige missie de aandacht vroeg van diezelfde eenheden, waarbij dat andere type wezenlijk andere expertise vereiste. Dat speelt zich vanaf 2014 af; de vraag naar expertise, training en oefening voor COIN-missies met aandacht voor een *population centric*-benadering, een 3D-aanpak en niet-kinetische beïnvloedingsmethoden, is voor de meeste Europese krijgsmachten minder prangend dan het herwinnen van expertise in het voeren van het grootschalig gevecht, dat een expliciete *enemy-centric*-benadering vereist. Dit is van directe invloed op de vraag welke kennis en expertise wel en welke niet geborgd en geactualiseerd blijft. Het risico van institutioneel geheugenverlies is dan te verwachten.

De waarde van krijgswetenschappen

Dit is ook aantoonbaar het geval geweest in de afgelopen dertig jaar. Kritiek op westerse politici en militaire commandanten moet, vanwege deze achtergrond, genuanceerd worden. Maar er ligt ook een waarschuwing in. Gezien de verworven kennis lijkt het me niet alleen onnodig, maar ook onverantwoord dat westerse landen deze problemen nogmaals ervaren. En dat brengt me tot de vraag naar de waarde van krijgswetenschappen.

Patrouille in het kader van Atalanta, de antipiraterij-operatie van de EU. Europese krijgsmachten kregen diverse operationele veranderingen te verwerken, in tijden van bezuinigingen en reducties. Dit had zijn weerslag op het leervermogen van krijgsmachten en ministeries

FOTO MCD, GERBEN VAN ES

De eerste categorie functies houdt verband met de mogelijke gebruikers van krijgswetenschappelijke kennis: krijgsmachten en overheidsinstanties die betrokken zijn bij de besluitvorming over de toekomst van een krijgsmacht en de inzet van het militaire instrument. Krijgswetenschappen, zo blijkt uit het landschap van thema's die in de afgelopen dertig jaar aandacht kregen, zijn een zeer responsieve tak van wetenschap die nadrukkelijk beoogt kennis te produceren die relevant kan zijn voor defensiebeleid en toekomstige strategievorming. Krijgswetenschappen kunnen bijdragen tot de ontwikkeling van militaire doctrine, ofwel de identificatie van 'best practices', en variabelen aangeven die succes en falen beïnvloeden. Een andere belangrijke functie in dit kader is die van kennisborging: van krijgswetenschap mag worden verwacht dat kennis over oorlog en oorlogvoering levend wordt gehouden, geactualiseerd en gedoceerd. Tot slot: krijgswetenschappen bieden zicht op nieuwe contouren van en trends in moderne oorlogvoering.

In wetenschappelijk opzicht liggen er in de voorgaande beschouwing ten minste drie functies van War Studies besloten. Dit betreft het bestuderen en beschrijven van het karakter van specifieke conflicten en, door comparatief onderzoek, zicht bieden op de aard van hedendaagse oorlogen en oorlogvoering. Bovendien heeft krijgswetenschappelijk onderzoek een analytische en verklarende waarde, in die zin dat het tracht bloot te leggen wat de logica is geweest van de inzet van militair geweld door een actor en in welke mate daarmee succes is bereikt, of waarom niet. De derde wetenschappelijke functie is die van theorievorming en toetsing: de beschouwing van meerdere soortgelijke conflicten kan leiden tot plausibele generalisaties, die wellicht nuttig kunnen zijn voor het analyseren van nieuwe casuïstiek.

Samengevat ligt de waarde in de kennis die het kan verschaffen over de functie van het militaire instrument in hedendaagse veiligheidspolitieke ontwikkelingen, en met name over de complexiteit van oorlog en de limieten van wat met militaire inzet bereikt kan worden. Dat lijkt mij maatschappelijk relevant en urgent, zeker voor

studenten die zich in de toekomst professioneel zullen bezighouden met vraagstukken van internationale veiligheid.

De toekomst; vijf visies vanuit het retrospectief

En dat brengt mij tot de toekomst. Ik spreek deze oratie uit in een verontrustend en tragisch tijdsgewricht. Ik noem naast humanitaire problemen in de gordel van instabiliteit, de opkomst van rechts-extremisme, spanningen in de trans-Atlantische relatie en de toenemende invloed van Rusland en China als *peer-competitors*. Een tijdsgewricht dat door de EU al als een existentiële crisis wordt geduid in haar strategische visie van 2016. Francis Fukuyama had namelijk ongelijk. Het liberale democratische model kent wel degelijk een concurrent: autoritaire regimes. We leven, volgens Tim Sweijs en Danny Pronk, in een interregnum: een fase waarin de oude orde vervaagt, maar het is nog niet duidelijk welke orde, of ordes, daarvoor in de plaats komt. Maar de mate van onzekerheid moet niet overdreven worden. In de strategische ervaring van de laatste drie decennia ligt voldoende informatie om een beeld te vormen van de toekomst van oorlog waarop het Westen voorbereid moet zijn. Zoals Nicholas Taleb provocerend stelde: 'the future is here, the most important parts of it were made long ago'. Ik laat vijf krijgswetenschappelijke visies de revue passeren.

De eerste toekomstvisie – 'sophisticated barbarism' – voorspelt dat oorlogen in de toekomst zullen draaien om het optreden van gewelddadige niet-statelijke actoren zoals IS en criminele organisaties. Hun strijdveld is in toenemende mate de stad, een omgeving waarin het moeilijk opereren is voor westerse militairen. Er zal sprake zijn van een 'durable disorder'. We herkennen hierin ook de al eerder besproken new wars-thesis uit de jaren negentig en Frank Hoffmans hybrid conflict-concept uit 2007.

Dit leidt ertoe, volgens Mary Kaldor in een tweede vrij normatieve toekomstvisie, dat het

Westen voorbereid moet zijn op humanitaire crises en navenante humanitaire operaties in falende en fragiele staten. Net zoals de afgelopen dertig jaar. Hiertoe moeten westerse krijgsmachten de facto optreden als politie-eenheden om zo ruimte te creëren waarin een vreedzaam politiek proces op gang kan komen.

De derde visie is minder normatief. ‘The future is irregular’, voorspelt Seth Jones; westerse militairen zullen vooral worden ingezet in een counterinsurgencyrol, in een veelheid aan langdurige conflicten in instabiele regio’s. Niet door middel van grote formaties in een conflictgebied zoals in Afghanistan, maar vooral door gebruik te maken van special forces, training van proxy forces, jachtvliegtuigen en bewapende drones die zo nodig een precisieaanval op enkele individuen uitvoeren. De ambitie is beperkt: zorgen dat deze groeperingen niet tot regionale destabilisering leiden of een directe bedreiging vormen voor het Westen.

De vierde visie betreft de strategische competitie tussen de VS (met Europa aan de hand), Rusland en China. Het concept hybrid threats is recent aangevuld met termen zoals ‘new total warfare’, ‘political warfare’, ‘gray zone warfare’ en ‘cool war’. Dit is een toekomst vol niet-kinetische beïnvloedingsmethoden zoals cyberaanvallen, intimidatie van politici, maar ook beïnvloeding via hippe – *coole* – social media, inclusief de verspreiding van fake news. Oorlog en vrede, concepten die het Westen categorisch onderscheidt, lopen in elkaar over.

Tot slot een vijfde visie; de terugkeer van ‘major war’. Oorlog in de klassieke zin, als een gewapend treffen tussen twee grote landen, is niet meer onmogelijk en minder onwaarschijnlijk dan bijvoorbeeld in 1999, zo stelt onder meer Michael Mandelbaum. Naast gray zone-acties worden kleinschalige ‘probes’ voorzien. Die rechtvaardigen waarschijnlijk niet een groot-schalige reactie vanuit het Westen, maar trachten wel langzaam de status quo te veranderen, de machtspositie van het Westen (lees vooral de VS) te ondermijnen en te testen wanneer serieuze represailles worden genomen. Het dwingt het Westen maatregelen te treffen om conventionele

en nucleaire afschrikking weer geloofwaardig te maken. Er zullen daarbij nieuwe technologieën worden benut zoals hypersonische wapensystemen, killer robots en artificial intelligence. Technologieën die volgens analisten wel het risico verhogen op onbedoelde escalatie.

Deze visies sluiten elkaar niet uit. Het is een toekomst waarin moet worden opgetreden in een context van sophisticated barbarism waarin het Westen vredesoperaties zal proberen uit te voeren om humanitaire noodtoestanden op te lossen. Dit is Kaldors visie. Maar het Westen zal vermoedelijk zoveel mogelijk trachten het politieke risico te minimaliseren en zal daartoe regelmatig gebruik willen maken van het proxy warfare-model. Tegelijkertijd zal het alert moeten zijn en noodgedwongen actief moeten worden in de context van de cool war die onderdeel is van strategische competitie die zich ook afspeelt op Europees grondgebied. Diezelfde strategische competitie impliceert ook de noodzaak om het risico op major war weer serieus te nemen en de maatregelen te treffen die nodig zijn om conventionele en nucleaire afschrikking geloofwaardig te maken. ‘The future of war is plural’, stelde Frank Hoffman recent terecht. Uitgaan van slechts één toekomstscenario is onverantwoord.

Tot slot: oorlog en het schild van Athena

Tot slot enkele woorden van twee grote namen in mijn vakgebied, Hew Strachan en Michael Howard, de grondlegger van War Studies. Oorlog, zo stelde Strachan recent, moet met het bijbehorende referentiekader weer terug worden geplaatst in ons discours zodat we dit tragische fenomeen begrijpen in al zijn facetten, en het militaire instrument, desnoods, weer strategisch effectief kunnen inzetten. Een herontdekking van de oorspronkelijke etymologische en brede betekenis van oorlog, War of Werra, dat duidt op chaos, wanorde, wedijver en strijd. Michael Howard had namelijk vermoedelijk gelijk: oorlog is historisch gezien de norm en vrede een recente fragiele uitvinding en historische uitzondering. Oorlog, zo vrees ik, heeft een rooskleurige toekomst. Kennis daarover is het schild van Athena. ■

Een Nederlandse militair neemt deel aan een NAVO-oefening in Litouwen. Sinds de Russische inname van de Krim richt de NAVO zich weer met meer nadruk op collectieve verdediging, de oorspronkelijke hoofdtaak

FOTO NAVO

‘De handschoenen zijn uit’

Jan Broeks over de NAVO en de Nederlandse militaire rol in internationaal perspectief

Peter Pijpers en Maarten Katsman

Sinds 2014, na de Russische inname van de Krim, richt de NAVO zich weer met meer nadruk op collectieve verdediging, de oorspronkelijke hoofdtaak. Naast hernieuwde Russische assertiviteit heeft het bondgenootschap te maken met een aantal interne uitdagingen, van Amerikaanse terughoudendheid onder president Trump tot verdeeldheid tussen de lidstaten over de strategische richting. Hoe heeft het bondgenootschap zich de afgelopen jaren aangepast, en hoe past de Nederlandse krijgsmacht daarin? Luitenant-generaal b.d. Jan Broeks, recentelijk aangesteld als lid van de Adviesraad Internationale Vraagstukken en vicevoorzitter van de Commissie Vrede en Veiligheid, maakte deze transformatie van dichtbij mee, zowel in Nederland als daarbuiten, en blikt hierop terug in een interview met de *Militaire Spectator*. Tussen zijn diverse verantwoordelijkheden door sprak hij in Café Dudok in Den Haag kritisch over de internationale houding van Nederland, of eigenlijk het gebrek daaraan: ‘Nederland belijdt internationalisering met de mond, maar doet er veel te weinig aan, zeker in multilateraal verband.’

In de tijd dat Broeks directeur-generaal was van de internationale militaire staf heeft de NAVO een moeilijke tijd doorgemaakt. Na lange tijd innen van het vredesdividend veranderde de geopolitieke wereld weer, met een assertief Rusland (en China) dat zijn groeiende macht steeds duidelijker laat gelden. Tegelijkertijd zijn de verhoudingen tussen de NAVO-lidstaten soms ook moeizaam. Wat kreeg de generaal daarvan mee, zowel in positieve als negatieve zin? 'Een van de mooie dingen is het consensussysteem van het bondgenootschap. Het duurt lang om tot overeenstemming te komen, maar op het moment dat er dan een besluit is genomen, staan er 29 landen eensgezind achter om de plannen ten uitvoer te brengen. Met name na de Russische annexatie van de Krim werd dit goed zichtbaar, met de resultaten van achtereenvolgens de topbijeenkomsten in Wales, Warschau en Brussel. De kracht en impact van met consensus genomen besluiten wordt in mijn ogen nog wel eens onderschat.' Er kleven echter ook risico's aan deze werkwijze: 'de onderlinge tegenstellingen zijn aanzienlijk. Het kost veel moeite om de hele club bij elkaar te houden, bijvoorbeeld als het gaat om de focus van de organisatie. Moet die liggen op de oostflank, of op het zuiden? Deze tegenstellingen komen nu veel nadrukkelijker naar voren dan voorheen.'

Breuklijnen binnen de NAVO

Daar komt nog bij dat de politiek is veranderd. Broeks wijst als grootste kwetsbaarheid op het verdwijnen van bepaalde normen en waarden in de dagelijkse omgang op het hoofdkwartier. 'In het verleden bracht men bilaterale problemen niet in bij multilaterale aangelegenheden. Dat wordt nu in toenemende mate wel gedaan. Bijvoorbeeld strubbelingen tussen de VS en Turkije spelen nu een rol in de multilaterale omgeving die de NAVO is. De handschoenen zijn uit, met leiders als de Amerikaanse president Trump, de Turkse president Erdogan, en de Hongaarse premier Orban. Bilaterale problemen worden tegenwoordig ingezet als pressiemiddel, en dat vind ik een heel kwalijke ontwikkeling. De breuklijnen binnen de alliantie worden steeds duidelijker en het gaat steeds meer moeite kosten om die te helen.'

Om de breuklijnen inderdaad weer te helen, ligt er een rol voor de diplomatie: 'Voor een belangrijk deel is het afhankelijk van de politieke leiders. Daarnaast is de kwaliteit van de ambassadeurs van belang. Landen moet wel bereid zijn om daarin te investeren.' Dit probleem wordt ook onderkend door Jens Stoltenberg, de secretaris-generaal van de NAVO, die zelf een 'high-level taskforce' op dit gebied gaat leiden. Volgens Broeks is dat heel belangrijk, want 'de

Luitenant-generaal b.d. Jan Broeks (1959) volgde vanaf 1977 zijn opleiding aan de Koninklijke Militaire Academie in Breda. Hij werd uitgezonden naar Libanon (VN-missie UNIFIL), Kosovo (NAVO-missie KFOR) en Afghanistan (NAVO-missie ISAF). Broeks was van 2011-2012 Coördinerend Projectleider Reorganisaties op het ministerie van Defensie, van 2013 tot 2016 de hoogste militaire vertegenwoordiger van Nederland bij de NAVO en de EU, en aansluitend tot zijn uitdiensttreding in 2019 directeur-generaal van de internationale militaire staf van het Atlantische bondgenootschap. Tegenwoordig is hij onder andere als senior mentor nog steeds verbonden aan de NAVO. In januari ontving hij de koninklijke onderscheiding Commandeur in de Orde van Oranje-Nassau met de Zwaarden.

FOTO NAVO

Luitenant-generaal Jan Broeks in zijn functie als directeur-generaal van de internationale militaire staf van de NAVO

FOTONAVO

Vergadering van de Noord-Atlantische Raad, het besluitvormingsorgaan van de NAVO. Broeks pleit voor het revitaliseren van de politieke kant van de NAVO, omdat de militaire aspecten tegenwoordig te veel de boventoon voeren

politieke dimensie is verdwenen. Toen Jaap de Hoop Scheffer nog secretaris-generaal was, stonden bij elke vergadering van de Noord-Atlantische Raad “overige politieke zaken” op de agenda. Daardoor werd in een informele setting veel meer politieke consultatie gedaan tussen de lidstaten. Tegenwoordig voert de militaire kant van het bondgenootschap de boventoon. Ik ben een groot voorstander van het revitaliseren van de politieke kant, om de cohesie te bevorderen.’

Er staat veel op het spel, zeker waar het gaat om de samenloop tussen conventionele conflicten en nieuwe wijzen van optreden in de informatieomgeving of het cyberdomein. Als voorbeeld noemt Broeks een scenario-oefening van de NAVO in crisismanagement, die in de aanloop begon met cyberaanvallen op vitale civiele sectoren, waaronder ziekenhuizen: ‘Aanvankelijk reageerden de bondgenoten niet

gezamenlijk, omdat ze vonden dat de dreiging te laag was om Artikel 5 in te roepen. Toch waren in de oefening al honderden doden gevallen doordat cruciale systemen in ziekenhuizen door de vijand waren uitgeschakeld. Daar werd niet op gereageerd. Pas toen een leeg vliegveld in Noorwegen werd gebombardeerd, trad Artikel 5 in werking. Dat is dus te laat, en pas na de toepassing van waarneembaar kinetisch geweld. De politieke dimensie in (de aanloop naar) een conflict is net zo belangrijk als de militaire confrontatie. Dat is een leerproces waar de bondgenoten doorheen moeten. Er valt op dit gebied een wereld te winnen, en dat gaat alleen maar door te oefenen. Dat moet dan wel met échte politieke situaties in plaats van gefingeerde vijanden, anders is de discussie veel te makkelijk. Landen moeten in de oefeningen laten zien wat hun werkelijke standpunten zijn.’

Door conflicten breder te trekken dan strikt militaire operaties dringt de vraag zich op of de NAVO als organisatie daar het meest geschikt voor is. Ligt er misschien een rol voor de EU? Broeks benadrukt het belang van complementariteit van de twee organisaties, het zou geen kwestie moeten zijn van of de één, of de ander. Het is echter niet zo vanzelfsprekend dat de NAVO en EU elkaar goed aanvullen: 'In de praktijk valt de samenwerking tegen, hoewel het tegendeel verkondigd wordt. Individuele landen blijven de eigenaar van veel gegevens, bijvoorbeeld kwetsbaarheidsonderzoeken op het gebied van cyber. Die data worden niet of nauwelijks uitgewisseld, waardoor beide organisaties samen er ook niet veel mee kunnen.'

Nederland: NAVO of EU?

De Nederlandse regering beschouwt de NAVO als de hoeksteen van het Nederlandse veiligheidsbeleid. Door recente politieke ontwikkelingen streeft de EU naar meer strategische autonomie. Waar moet Nederland op inzetten? 'Beide organisaties zijn voor Nederland belangrijk, maar militair gezien blijft de NAVO leidend. De EU is simpelweg te zwak op dit gebied. Zo schieten de battlegroups van de EU tekort, en zijn deze niet te gebruiken in samenhang met de snelle reactiemachten van de NAVO – de NATO Response Force (NRF) en Very High Readiness Joint Task Force (VJTF). De planning en opbouw van capaciteiten zou beter gestroomlijnd kunnen worden. Op scenariobasis bepaalt de NAVO welke investeringen nodig zijn, welke bouwstenen ontwikkeld moeten worden. Maar geen van die scenario's is specifiek gericht op EU-landen. Als er in het model een scenario wordt gebruikt waarbij alleen de lidstaten van de NAVO die ook lid zijn van de EU eenheden leveren, zouden de EU-capaciteiten beter kunnen aansluiten op die van de NAVO.'

Waar de NAVO militair gezien de sterkere organisatie is, heeft de EU wel degelijk mogelijkheden, die bij de NAVO ontbreken, die kunnen bijdragen aan conflictbeheersing. De EU heeft ook een bijstandsclausule, Artikel 42.7, en Broeks zou graag zien dat er een link wordt gelegd tussen dit artikel en Artikel 5 van de NAVO: 'daarmee komen er heel veel instrumenten beschikbaar om militair vermogen te

'De kwaliteit van het personeel krijgt veel te weinig aandacht'

ondersteunen, waarmee een crisis sneller en effectiever kan worden aangepakt. En dan is er ook echt sprake van complementariteit van de twee organisaties. Helaas is het onmogelijk om een dergelijke koppeling tot stand te brengen, want deze kwestie ligt extreem gevoelig.'

Te veel aandacht voor 'toys for the boys'

Sinds 2014 zijn de defensie-uitgaven van de NAVO-landen weer opgeschroefd. Hoewel de tweeprocentnorm door de meeste lidstaten, waaronder Nederland, nog niet wordt gehaald, is er wel meer geld beschikbaar om te investeren. Daarin valt nog wel wat te verbeteren, aldus Broeks: 'De NAVO heeft tekorten geïdentificeerd, die landen als Nederland kunnen invullen. De discussies over hoe dat dan moet, slaan helaas dood in de onderlinge strijd tussen de krijgsmachtdelen. Neem bijvoorbeeld inlichtingen-capaciteiten. In beleidsdocumenten staat dat die versterkt moeten worden, maar de marine legt dat uit als investeren in nieuwe onderzeeboten, de landmacht wil het Korps Commandotroepen (KCT) versterken, en de luchtmacht wil extra uitgeven aan ontwikkelingen in de ruimte en aan de F-35. Door die concurrentie en het typisch Nederlandse polderen daartussen wordt uiteindelijk nog steeds niets bereikt.'

Los van de concurrentiestrijd speelt er nog iets anders mee. Bovengenoemde investeringen betreffen vooral materieel, de 'toys for the boys'. De nadruk van investeringen moet echter elders liggen. 'De kwaliteit van het personeel krijgt – in mijn ogen – veel te weinig aandacht. Van soldaat tot generaal geldt dat het beste systeem in moeilijke, complexe omstandigheden bestaat uit goed opgeleide militairen die flexibel kunnen inspelen op de situatie. Defensie heeft soms

moete om het extra geld uit te geven, maar dat zou bij investeringen in personeel geen probleem moeten zijn. Geld voor opleidingen kan morgen al besteed worden.' Defensie kampt met grote personeelstekorten (er zijn ongeveer 8.000 vacatures op een totaal van 54.000 personeelsleden), wat ook een probleem is voor de kwaliteit. 'Het begint bij de arbeidsvoorwaarden, die moeten echt beter.'

Behalve personeelstekorten, zijn er meer zaken die geadresseerd moeten worden in de Nederlandse krijgsmacht. Informatiegestuurd optreden is tegenwoordig een belangrijk concept, maar is de krijgsmacht daar wel op ingericht? 'Neem de F-35, daarvan wordt altijd gezegd dat hij met al zijn sensoren een "datastofzuiger" is. Maar wat doen we dan met die data? Waar gaan we die analyseren? Die capaciteit heeft Nederland helemaal niet. De staven moeten daar

geschikt voor worden gemaakt, want dat zijn ze nu nog niet. Het programma Grensverleggende IT (GrIT), met alle problemen van dien, is symptomatisch voor hetzelfde probleem.'

Een manier om informatiegestuurd optreden effectiever te maken, is om de staven meer verantwoordelijkheden te geven. Broeks geeft als voorbeeld de Russische hybride operaties in Oekraïne: 'Kort voordat Russische militairen actief werden in Oost-Oekraïne, werden Oekraïense militairen digitaal bestookt. Daar moet je iets tegen doen, en snel. Wachten op besluitvorming in Den Haag of Brussel duurt te lang. Foto's van Russische tanks werden daarom op sociale media gepubliceerd, om te laten zien wat er écht aan de hand was. Brussel kon dat in eerste instantie misschien niet waarderen, maar het was wel de enige actie die direct effect had. De politiek moet leren dit soort zaken te kunnen

Militairen van de Luchtmobiele Brigade trainen air assaults. Volgens Broeks moet de kwaliteit van het personeel voorrang krijgen bij nieuwe investeringen

FOTO MCD, JAN DIJKSTRA

delegeren, en militairen moeten leren omgaan met de verantwoordelijkheid die ze dan dragen. De juiste balans hierin vinden begint ook weer met de kwaliteit en opleiding van het personeel.’

Welke niche zou Nederland kunnen opvullen, om een concrete bijdrage te kunnen leveren aan de capaciteiten van de EU en NAVO? De kleinschaligheid van Nederland is wellicht een voordeel: ‘Waar grote landen staven kunnen inrichten en zich druk kunnen maken om het volume en een hoog budget, is wat Nederland ontwikkelt altijd efficiënt en effectief. Met relatief weinig middelen kan Nederland toch impact bereiken. Hier moet Nederland op voortborduren.’

Nederland positioneert zichzelf graag als internationaal gericht. Broeks zelf is daar een verpersoonlijking van, met de indrukwekkende

lijst van functies die hij in het buitenland vulde. Hoewel die buitenlandervaring misschien een gekleurd perspectief geeft, stelt Broeks dat er nog wel het een en ander schort aan de internationale houding van Nederland: ‘Het is opvallend dat in de staf van de top van de defensieorganisatie, en dat geldt voor elk krijgsmachtdeel, niemand in internationale hoofdkwartieren van hetzij de NAVO dan wel de EU gewerkt heeft (uitgezonderd uitzendingen). Voor een land als Nederland, met de rol die het zichzelf toedicht, moeten militairen al in de rang van majoor meedraaien in de EU- en NAVO-kringen. Andere landen doen dat wel, en maken die militairen vervolgens docent. Die brengen waardevolle kennis en ervaring mee. Nederland belijdt internationalisering met de mond, maar doet er veel te weinig aan, zeker in multilateraal verband. Overigens is dit probleem niet uniek voor Defensie.’ ■

Corona en Clausewitz

*Drs. Frans Matser – publicist**

Jantien, snap jij nou waarom we iedere dag van de generaal naar die briefing moeten over corona? 90 procent van de informatie is hetzelfde. Er gaat een procentje af en er komt een procentje bij. En niemand die weet waar het heen gaat.'

'Maarten, dat is omdat de baas wil dat we allemaal goed geïnformeerd zijn. Als ritmeester moet jij weer het aanspreekpunt zijn voor jouw mensen. Zo zorgen we dat elke huzaar weet waar we mee bezig zijn en waarom.'

'Jij bent toch van de geneeskundige troepen, Jantien. Misschien kun je dan ook uitleggen waarom sommige mensen er helemaal geen last van hebben en andere doodziek worden? Dat is toch onbegrijpelijk, dat kan tot nu toe geen enkele viroloog mij uitleggen!'

'Ik zal het proberen, Maarten. Kijk, ieder mens heeft een afweersysteem. Dat is een heel ingewikkelde en complexe organisatie van allerlei verschillende onderdelen die in werking komen als er vijandige stoffen – zoals een virus of een bacterie – in je lichaam komen.'

'Zoals wij een leger hebben om ons land te verdedigen?'

'Ja, precies! En net als een leger bestaat dat afweersysteem uit heel

veel verschillende onderdelen die allemaal een andere functie hebben.'

'Oh, je bedoelt dat het afweersysteem net is als een leger en die verschillende onderdelen, zoals infanterie, cavalerie en logistiek, dan samen voor de veiligheid zorgen?'

'Precies. Kijk, sommige mensen hebben van nature een sterk afweersysteem, net als sommige landen een sterk leger hebben. Maar als je net een oorlog hebt gevochten, of je hebt net fors op je leger bezuinigd, dan stelt dat leger niet veel meer voor en kan een nieuwe vijand met gemak binnendringen.'

'Het begint mij te dagen Jantien. Want jonge mensen met 'verse jonge soldaten' kunnen beter vechten tegen de indringer dan oude mensen met 'gepensioneerde veteranen' die weer onder de wapenen zijn geroepen?'

'Ja, zoiets.'

'Bovendien kun je je wel voorstellen dat elke vijand met een andere tactiek aanvalt. De een komt met infanterie en de ander met kanonnen

of juist met cyber. Zo'n verdedigend leger probeert natuurlijk van alle markten thuis te zijn. Je weet immers niet wie je aanvalt en hoe. Zo is elk virus weer anders.'

'Net zoals we met missies niet weten of we straks in Afghanistan, Bosnië, Oekraïne of Afrika staan en tegen wat voor soort tegenstander?'

'Precies, we weten niet of hij ons aanvalt met cyber, groene

* In deze rubriek vindt u afwisselend columns van Jaus Müller MA en drs. Frans Matser.

mannelijks, hinderlagen, bermbommen, speedboten of drones.’

‘Ok, Jantien dat begrijp ik. Maar je hoort toch ook dat er gewone gezonde jonge mensen zijn die toch heel ziek worden of zelfs dood gaan... Hoe kan dat dan?’

‘Kijk, Maarten. Elk leger is weer anders samengesteld. De meeste hebben een breed scala aan inzetmiddelen. Maar sommige legers missen bepaalde onderdelen, door bezuiniging of taakspecialisatie. Stel je hebt bijvoorbeeld in je leger geen luchtafweer. Zolang niemand je door de lucht aanvalt, valt dat helemaal niet op. Maar dan komt er een specifieke tegenstander, laten we hem corona noemen, die zich vooral van vliegtuigen bedient. Die bombarderen je infanterie en je cavalerie aan puin en dan is de strijd verloren.’

‘Ja, en aan de buitenkant van mensen kun je natuurlijk niet zien welke onderdelen van hun afweersysteem nu sterker of zwakker zijn. Net zo goed als je aan een leger op een mooie parade niet kunt aflezen hoe sterk ze werkelijk zijn. Dat blijkt pas in het veld.’

‘Ja, Maarten, zo iets denk ik. Veel mensen zien er aan de buitenkant heel gewoon uit, maar ze missen gewoon een paar onderdelen in hun afweersysteem. En zolang ze niet besmet worden met een virus dat gebruik maakt van die zwakte, denken ze dat ze gewoon gezond zijn en geen probleem hebben.’

‘Zoals wij voor de Tweede Wereldoorlog ons leger steeds verder verzwakten door bezuinigingen en daar pas achter kwamen toen de Duitsers binnen vijf dagen ons land bezetten. En bovendien met bommenwerpers en parachutisten; waar wij weinig tegen konden uitrichten.’

‘Ja, zo iets.’

‘Maar Jantien, dan snap ik nu ook hoe die immuniteit in elkaar zit. Dat zijn dan ervaren soldaten die al eens een keer met die vijand te maken hebben gehad en weten hoe hij optreedt. Ze hebben geleerd dat die specifieke vijand door de lucht zal aanvallen, dus zorgen ze dat hun luchtafweer extra alert is en goed getraind. Dan snap ik nu ook waarom 80 procent van de mensen weinig of geen last heeft van het virus. Die hebben hun defensie op orde. Daar heeft het virus geen kans.’

Toeval bestaat ook nog, al wil haast niemand in deze goed georganiseerde samenleving dat nog accepteren

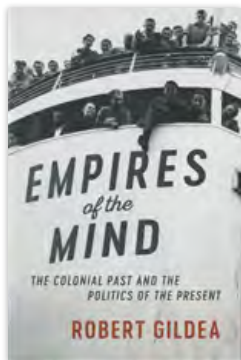
‘Ja, Maarten, en mensen die een beetje gezond leven, gezond eten, sporten, geen ziektes hebben en nog wat jonger zijn hebben hun defensie op orde en hoeven zich dus niet zo druk te maken over het virus. Tenzij ze net toevallig dat ene onderdeel missen in hun afweersysteem. Dan is het gewoon een kwestie van botte pech.’

‘Aan dat gezonde leven kun je zelf wel iets doen, net als een land aan het op orde houden van zijn krijgsmacht.’

‘Ja, precies. Maar laten we toeval en botte pech niet vergeten. In Noord-Nederland viel de voorjaarsvakantie een week eerder dan in het zuiden. En door de corona-uitbraak in de wintersportgebieden, die net een week later kwam, namen de Zuid-Nederlanders het virus vanuit Noord-Italië massaal mee naar huis en verspreidden het nog eens extra door carnaval. Als we allemaal een week eerder op vakantie waren gegaan – en carnaval een feest in april zou zijn – zou Nederland waarschijnlijk weinig problemen met zijn intensivere capaciteit hebben gehad. Soms heb je als regering gewoon geen informatie en is veel afhankelijk van toeval. Zo iets bestaat ook nog, al wil haast niemand in deze goed georganiseerde samenleving dat nog accepteren.’

‘Toeval, gebrek aan informatie en botte pech Maarten. *The fog of war!* Je zou het haast vergeten.’¹

1 Het begrip *fog of war* of *Nebel des Krieges* wordt doorgaans toegeschreven aan Carl von Clausewitz, die het gebruikt in zijn veel geciteerde en selectief gelezen standaardwerk *Vom Kriege*, waarin hij onder meer zegt: elke (militaire) actie vindt eigenlijk plaats in een soort schemergebied, waarin de dingen vertekend worden, zoals door mist in het nachtelijke maanlicht en waardoor zaken vaak dreigender en groter lijken dan ze werkelijk zijn (vertaling auteur).

Empires of the Mind

The Colonial Past and the Politics of the Present

Door Robert Gildea

Cambridge (Cambridge University Press) 2019

358 blz.

ISBN 9781107159587

€ 18,-

Hebben er nationale tradities bestaan wat betreft het karakter van koloniale oorlogvoering? Is het vol te houden dat Britse militaire concepten zoals *small wars* (C.E. Callwell) en *imperial policing* (Charles Gwynn) samengingen met andere manieren van optreden dan de Franse, waarbij de nadruk meer lag op *coloniser, pacifier et administrer*? Pakte de Franse nadruk op directe controle en *mission civilisatrice*, in combinatie met hun *tâche d'huile*-strategie, in de praktijk anders uit dan de op handel gerichte Britse benadering, met het accent op *indirect rule, minimal force* en Sepoy-eenheden? Moeten daarom in dit verband bekende Franse *officier-administrateurs* en *gouverneurs militaires*, zoals Thomas-Robert Bugeaud, Joseph Gallieni en Hubert Lyautey, scherp worden afgezet tegen Britse tegenhangers zoals Garnet Wolseley, Lord Roberts en H.H. Kitchener?

Dit zijn geen gemakkelijke vragen. Het wordt nog veel lastiger als hierbij de periode ná de Tweede Wereldoorlog wordt verdisconteerd. Want hoe verhiel zich na 1945 de Franse *Guerre Révolutionnaire* in Algerije tot de Britse vermeende nadruk op *hearts and minds* in Maleisië? Zorgde de inzet van de para's, *commandos de chasse* en *Légion Étrangère* door Jacques Émile Massu tijdens het dekolonisatieconflict in Algerije en de Franse nadruk op *quadrillage* (segmentering), *ratissage* (letterlijk: harken), *regroupements* (deportatie) en zelfs martelingen (Paul Ausseresses) werkelijk voor een totaal andere militaire werkelijkheid dan de Britse tijdens het neerslaan van de Mau Mau-opstand in Kenia?

Mythe van de softe benadering

Het wetenschappelijke debat hierover is zeker nog niet uitgeraasd. In

Nederland zullen wij er nog heel veel over horen, in het kader van het onderzoek dat loopt bij het NIMH, NIOD en KITLV naar het al dan niet systematische buitenproportionele geweldgebruik van Nederlandse troepen in Nederlands-Indië.¹ Toch tekent zich consensus af. Of beter, wie nog gelooft dat er een relatief milde Britse imperiale traditie heeft bestaan – waartoe ook Nederland zou moeten worden gerekend – die haaks stond op een keiharde Franse traditie, heeft niet goed opgelet. De afgelopen decennia zijn talloze studies verschenen waarin de vermeende *softe* benadering als een mythe onderuit is gehaald. Te denken valt aan Richard Gotts *Britain's Empire. Resistance, Repression and Revolt* (2011) of aan Andrew Mumfords *Puncturing the Counter-insurgency Myth. Britain and Irregular Warfare in the Past, Present, and Future* (2011).²

De lijn valt gemakkelijk door te trekken naar de periode van de dekolonisatieconflicten. Ook die blijkt veel minder 'schoon' te zijn geweest dan oudere studies suggererden of huidige nostalgische lofzangen op het empire. Het operatieplan in Maleisië bijvoorbeeld van Sir Harold Briggs en de *hearts and minds*-benadering daarna van Sir Gerald Templer kenden ook tal van schaduwzijden, zoals de gedwongen verplaatsingen in het kader van het New Villages-project, het reguleren van toegang tot water en voedsel als dwangmiddel om *intel* te vergaren en de inzet van *special branches* en Home Guards.³ Het Britse optreden in Kenia met name tegen de Mau Mau levert al helemaal schrijnende voorbeelden op van ongemeen hard optreden. David Anderson, Caroline Elkins en Huw Bennett hebben deze lang verzwegen

1 Zie: <https://nias.knaw.nl/themegroup/comparing-the-wars-of-decolonization/>. Heel relevant in dit verband: Rémy Limpach, *De brandende kampongs van Generaal Spoor* (Amsterdam, Uitgeverij Boom, 2016).

2 Zie ook: Douglas Porch, *Counterinsurgency. Exposing the Myths of the New Way of War* (New York, Cambridge University Press, 2013).

3 Zie onder meer David French, 'Nasty not Nice: British Counter-insurgency Doctrine and Practice, 1945-1967', in: *Small Wars & Insurgencies* 23: 4-5 (2012) 744-61; Bruno Reis, 'The Myth of British Minimum Force in Counterinsurgency Campaigns During Decolonization', in: *Journal of Strategic Studies* 34: 2 (2011) 253-79. Zie ook: Matthew Hughes, 'The Banality of Brutality: British Armed Forces and the Repression of the Arab Revolt in Palestine, 1936-39' in: *English Historical Review* 124 507 (2009) 313-54.

misstanden alweer enige tijd geleden uitvoerig gedocumenteerd.⁴

Benjamin Grob-Fitzgibbon sprak in dit verband zelfs van *Dirty Wars*.⁵

Lingering effects

Robert Gildea mengt zich nu ook in deze discussie. Gildea is een gerespecteerd hoogleraar van de University of Oxford. Hij is bekend geworden als auteur over de oorlogsgeschiedenis van Frankrijk. Gildea publiceerde eerder *Fighters in the Shadows. A New History of the French Resistance* en *Marianne in Chains. In Search of the German Occupation*. In zijn nieuwe boek *Empires of the Mind* stort hij zich op het koloniale verleden van Frankrijk en Groot-Brittannië in vergelijkend perspectief. Gildea's conclusies liegen er niet om. Volgens hem karakteriseerde het tijdperk van kolonialisme, imperialisme en dekolonisaties zich in beide landen niet door het vreedzaam brengen van beschaving, orde, onderwijs, infrastructuur, handel en welvaart, waarmee een basis zou zijn gelegd voor latere ontwikkelingen in de koloniën. Hij legt het accent juist voortdurend op *unequal treaties, segregation, displacement, brutal repression* en de *exclusion from power and wealth for indigenous people* (blz. 255-262). In zijn ogen kenmerkte zowel de koloniale als de dekolonisatiefase zich door schaamteloze uitbuiting en systematisch geweld.

Het boeiende is dat hij daar niet stopt: Gildea richt zich in het leeuwendeel van zijn boek vervolgens op de wijze waarop deze inherent gewelddadige aard van de imperialistische regimes in Frankrijk en Groot-Brittannië erna is 'omgebouwd' tot mythes die tot op de dag van vandaag de maatschappij en politiek in Frankrijk en Groot-Brittannië zouden bepalen, om niet

te zeggen verzieken. Wat dit betreft is de ondertitel heel goed gekozen. Het gaat Gildea inderdaad om *The Colonial Past and the Politics of the Present*. Hij stelde zich feitelijk tot doel 'to explore how empire has been imaged, mythologised and contested' (blz. 2). Hij wilde onderzoek doen naar 'legacies of empires ... in contemporary politics and the lingering effects and bitter aftershocks of British and French colonialism' (blz. 2). Het mondt allemaal uit in de visie dat na het wegvallen van de Franse en Britse koloniale wereldrijken nostalgische fantasiewerelden (empires of the mind) in de plaats kwamen. Die zouden het agressieve en gewelddadige karakter van het imperialisme gewoon voortzetten jegens de ex-koloniën, maar nu met andere middelen. Westerse fantasieën, die feitelijk voortkwamen uit het onvermogen om het verlies van de koloniën te aanvaarden, gingen diplomatieke relaties met vroegere kolonies domineren, geopolitieke claims legitimeren, interventies rechtvaardigen en de omgang met vluchtelingenstromen en radicalisme beïnvloeden.

Te eenvormig

Gildea's boek is daarmee een kritisch boek, gekarakteriseerd door een uiterst cynische kijk op westerse kolonisatie en dekolonisatie. Hij trekt zijn aanklacht vervolgens door naar de decennia erna en laat geen spaan heel van de Europese imperialistische erfenis en de omgang ermee. Gildea concludeert aan het

einde van zijn boek zelfs: 'Empire, then, has been a fantasy of glory and a chronicle of anguish... As an empire of the mind, it continues to be both' (blz. 255). Dat is een even ontvullend als verfrissend perspectief. Maar, zoals vaker, schuilt in het extreem kritische ook de zwakte van het boek. Gildea stelt de Britse en Franse imperiale ervaringen al te eenvormig voor. Ook gaat hij veel te ver in het koppelen van maatschappelijke problemen van de afgelopen decennia aan onverwerkt traumatisch koloniaal verleden. Of het nu gaat om immigratieproblemen, vluchtelingenstromen, politieke spanningen, racisme, armoede, neoliberalisme, dominantie van het IMF, de Falkland-Oorlog, de Noord-Ierse problematiek, moslim-fundamentalisme, terrorisme, of de Brexit, alles koppelt Gildea aan hypocriet en nostalgisch westers neo-imperialisme.

Soms heeft hij zeker een punt. Natuurlijk hebben vluchtelingenstromen en antiwesterse agressie vaak te maken met imperiale experimenten van vroeger of met neokoloniaal optreden in bijvoorbeeld Afghanistan en *Françafrique*. Ambalavaner Sivanander uit Sri Lanka verwoordde dat aldus: 'We are here because you were there' (blz. 258). Daar is geen speld tussen te krijgen. Achter de Brexit-idealën schuilt ongetwijfeld ook een terugverlangen naar het oude Britse empire. Maar Gildea schiet nogal door. Het geeft geen pas om alle contemporaine maatschappelijke en (geo)politieke problemen te koppelen

-
- 4 Caroline Elkins, *Imperial Reckoning. The Untold Story of Britain's Gulag in Kenya* (New York, Henry Holt and Company, 2005); David Anderson, *Histories of the Hanged. The Dirty War in Kenya and the End of Empire* (New York, W.W. Norton & Company, 2005); Huw Bennett, *Fighting the Mau Mau. The British Army and Counter-Insurgency in the Kenya Emergency* (Cambridge, Cambridge University Press, 2012).
- 5 Benjamin Grob-Fitzgibbon, *Imperial Endgame. Britain's Dirty Wars and the End of Empire* (Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2011).

aan 'fantasies shadowed by the anguish of the loss of empire' (blz. 261).

Geforceerd rolmodel

Het is in dit verband ook nogal eigenaardig dat Gildea de Franse situatie wat dit betreft steeds positief afzet tegen de Britse. Ondanks zijn eerdere nadruk op beider gelijksoortige agressieve houding in de koloniën, blijven de Britten volgens hem met name van de agressieve kant van hun verleden weggijken en dromen van een commonwealth op basis van aloude *British values*. De Fransen zouden die illusie al hebben losgelaten. Vanaf de Suez-crisis zouden zij voor leiderschap in een multicultureel Europa hebben gekozen op basis van *laïcité*. Onder president Macron zijn zelfs verontschuldigungen aangeboden voor de misstanden in de koloniën. Gildea meent dat zo de weg werd vrijgemaakt voor een gezondere omgang met het koloniale verleden en een nieuwe 'open' toekomst, terwijl de Britten ondertussen maar nostalgisch bleven en achterom blijven staren. Ook dit is natuurlijk te simplistisch en schematisch geredeneerd, en zelfs aantoonbaar onjuist. De Fransen hebben tot op de dag vandaag hun

koloniale erfenis niet 'verwerkt'. Nog in 2005 werd een wet aangenomen die gebod de mensen te eren die het Franse empire hadden verdedigd en die scholen verplichtte om de verdiensten van de Franse koloniale missie te onderwijzen. Toegegeven, daar kwam verzet tegen, maar het is tekenend. Frankrijk heeft verder nog steeds een uiterst problematische relatie tot Françafrique. Over de problemen in de *banlieues* van de grote Franse steden hebben we het dan nog niet eens gehad. Die zijn van grotere orde dan in Groot-Brittannië. Dus om Frankrijk nu als rolmodel omhoog te houden, dat oogt geforceerd.

Zelfreflectie

Uiteindelijk heeft het allemaal te maken met Gildea's bijna Freudiaanse geschiedopvatting. Volgens Gildea blijft demonisch verleden zich herhalen als het niet goed wordt verwerkt, of het nu om individuen gaat of collectieven. Dit meent hij ook in de westerse landen te kunnen waarnemen wat betreft hun 'zeurende' koloniale verleden. Hun koloniale geschiedenis was gewelddadig en het afscheid traumatisch. Omdat het proces van *remembering* vervolgens geen

verwerking inhield, maar een ontkennen, of weggijken, of wegdromen – zeker in Groot-Brittannië – bleef men hangen in *repeating*, aldus Gildea en kwam er geen *working through* van het gewelddadige verleden. Volgens Gildea is dat namelijk de oplossing: 'a working through of the memory of painful experiences of empire in an attempt to lay some of its demons to rest' (blz. 14). Maar is ook dat weer niet wat al te gemakkelijk gedacht? Kunnen de contemporaine problemen echt worden opgevat als 'herhaling' van niet-verwerkte koloniale trauma's? Als dat al zo zou zijn, gaat *working through* dan helpen? Ik waag het te betwijfelen. Trauma's kan men welbeschouwd niet 'verwerken'; men moet ze indammen.

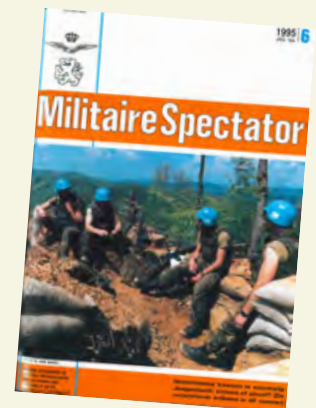
Het laat onverlet dat Gildea's boek aandachtige lezing verdient vanwege de ongewoon felle polemische toon en de (zelf)kritiek op (de omgang met) het westerse koloniale verleden. Het zet aan tot zelfreflectie. Daar kan toch niemand bezwaar tegen hebben? ■

Dr. Henk de Jong, Nederlandse Defensie Academie/Faculteit Militaire Wetenschappen

Schrijft u een gastcolumn in de *Militaire Spectator*?

De redactie van de *Militaire Spectator* biedt lezers de mogelijkheid een gastcolumn te schrijven van maximaal duizend woorden. Het thema is vrij, maar moet passen in de formule van het tijdschrift. Een gastcolumn bevat een relevante boodschap voor de lezers, een gefundeerde eigen mening en juiste en verifieerbare feiten in een logisch opgebouwd betoog. U kunt uw gastcolumn sturen naar de bureauredactie (zie colofon) of aanbieden via de website. De redactie wacht uw bijdrage met belangstelling af.

De hoofdredacteur

Vluchtelingen en corona

Linda Polman

In warm zomerweer wagen altijd al meer vluchtelingen de boottocht over de Middellandse Zee. Europa vreest dat het er dit jaar extra veel zullen zijn: coronavluchtelingen. Herkomstlanden van asielzoekers in het Midden-Oosten en Afrika hebben beperkte gezondheidszorg en de virusuitbraak gaat bovendien voedseltekorten veroorzaken.

Intussen bivakkeren in het Noord-Syrische Idlib een miljoen ontheemden, vaak in opvangkampen waarin 1,5 meter afstand houden onmogelijk is, gebrek is aan schoon water en toiletten overstromen. Buurland Turkije houdt zijn hart vast voor een exodus en stuurde extra troepen naar de grens met Syrië. Turkije ontving al 3,7 miljoen vluchtelingen. De achterban van president Erdogan was zijn geduld al aan het verliezen en kijkt sinds corona met een boze blik naar vluchtelingen die een beroep doen op Turkije's beperkte gezondheidszorg. Europa ziet het waterbedeffect al voor zich: als vluchtelingen vanuit Idlib Turkije binnenstromen, zullen vluchtelingen die al in Turkije waren dwars door de grensslagbomen van Griekenland en Bulgarije naar buiten geduwd worden. Extra eng: het zijn mogelijk virusdragers. Waren vluchtelingen in Europese ogen al een gevaar voor de Europese veiligheid, nu zijn ze ook gevaarlijk voor de volksgezondheid.

De EU is van plan zich met hand en tand te verdedigen tegen de mogelijke 'invasie'. Griekenland, het Europese 'schild tegen Turkije', posteerde al een paar duizend militairen langs de Turkse grens. En dat terwijl de EU niet zou mogen klagen: in 2019 deden in heel Europa 580.000 mensen een eerste asielaanvraag. Wereldwijd waren er meer dan 70 miljoen vluchtelingen en ontheemden die dus níét naar Europa kwamen, maar in buurlanden worden opgevangen. Toch doet

Europa er alles aan om de aantallen asielzoekers nog verder naar beneden te krijgen. De Universiteit van Oxford concludeerde in 2018 dat Europa 'bereid is om elke morele en humanitaire prijs te betalen om vluchtelingen en migranten te weren uit Europa'. Nu met corona-angst al helemaal. Populisten zeggen dat je het virus kunt tegenhouden met dichte grenzen. Premier Orban van Hongarije beweerde tijdens de vluchtelingencrisis in 2015 al dat 'tientallen miljoenen vluchtelingen met hun ziektes zullen proberen Europa binnen te vallen'. 'Gemedicaliseerd nativisme', immigrantengroepen stigmatiseren als dragers van besmettelijke ziekten, is van alle tijden. In de 19e eeuw kregen Duitse immigranten in de VS de schuld van gele koorts en Oost-Europese Joden van TB. De Amerikaanse president Trump noemt corona het 'buitenlandse virus'. Hij activeerde in maart dit jaar een federale wet die hem 'magical authority' geeft om de grenzen te sluiten in het belang van de volksgezondheid. In 2018 zei Trump al dat hij geen immigranten meer wilde uit Afrikaanse en Caribische 'shithole' countries. Hij had liever Noren.

Het gemedicaliseerde nativisme bloeit ook in Europa. Vaker dan voorheen duwt de Griekse kustwacht vluchtelingenbootjes terug naar Turkse wateren en Maltese kustwachtschepen geven vluchtelingenbootjes benzine mee om door te varen naar Sicilië. Nationalisten marcheren door Polen met de leuze 'Puur Polen, Blank Polen' en Liga-leider Salvini eist het aftreden van de Italiaanse regering omdat die de kustwacht toestaat bootvluchtelingen te redden als ze pal voor de kust van Italië dreigen te verdrinken. 'Dat is geen racisme, maar gezond verstand', zei hij.

Het wordt een lange, hete zomer voor vluchtelingen in Europa. ■

‘De waarheid...zoo onaangenaam voor de Duitschers’

Begin juni 1945 waren ook alle Waddeneilanden bevrijd en kon Nederland zich opmaken voor een geleidelijke hervatting van het ‘normale’ leven. De Duitsers marcheerden in de periode na 5 mei massaal terug naar hun eigen land, uitgezonderd een groep die door hen gelegde mijnen moest ruimen.

Terugtrekkende militairen van de Wehrmacht met karren vol spullen

De meidagen van 1940 leken heel ver weg. Na die snelle nederlaag vijf jaar eerder was de *Militaire Spectator* blijven verschijnen, maar ieder nummer moest vooraf worden voorgelegd aan de Duitse censor. De redactie riep de lezers op hun ervaringen uit de meidagen op te schrijven en in te sturen. De verslagen, die een gedetailleerd beeld gaven van de strijd, werden

vanaf oktober 1940 gepubliceerd. In mei 1942 besloot de bezetter alle Nederlandse officieren in krijgsgevangenschap af te voeren en werd ook de *Militaire Spectator* verboden.¹

Op het moment van de Duitse capitulatie in 1945 waren er in Nederland meer militairen van de Wehrmacht dan geallieerde troepen. Onder toezicht van Canadese en Nederlandse eenheden ontwapenden zij zichzelf en begonnen aan hun mars ‘naar huis’, naar kampen in Duitsland. Onderweg vond bij controleposten fouillering

¹ Zie: Ben Schoenmaker en Floribert Baudet, *Officieren aan het woord. De geschiedenis van de Militaire Spectator 1832-2007* (Amsterdam, Uitgeverij Boom, 2007) 124-127.

De redactie schreef in oktober 1945 in een verklaring aan de lezers hoe de Militaire Spectator 'als een phoenix uit de asch' herrezen was

plaats, werden gestolen spullen afgenomen en oorlogsmisdadigers en NSB'ers er tussenuit 'geplukt'. Tussen medio mei en de eerste helft van juni verliet zo het gros van de circa 120.000 militairen tellende bezettingsmacht Nederland.

Ondanks de papierschaarste verscheen de *Militaire Spectator* weer vanaf oktober 1945, als 'Officieel Orgaan van het Ministerie van Oorlog', met dunne nummers die niet minder dan 1,25 gulden per stuk kostten. De redactie zei in een verklaring aan de lezers net als voor de oorlog te willen bijdragen aan de scholing van het officierskorps en een nieuwe aanzet te willen geven tot het boekstaven van de gevechten in mei 1940. Terugblikkend zei J.J.C.P. Wilson, generaal-majoor van de generale staf, dat bij veel lezers terecht de vraag gerezen kon zijn of de feiten in de artikelen van mei 1940-mei 1942 wel klopten. Volgens Wilson gaven artikelen, die gevechten beschreven waarin de Duitsers de internationale oorlogsregels waren nagekomen,

'zonder meer de volledige waarheid' weer. Wel noemde hij twee voorbeelden uit artikelen van hemzelf, waarin de censor had verdraaid hoe twee Nederlandse militairen bij hun gevangenneming zonder pardon door Duitsers waren doodgeschoten.

Wilson bedankte de honderden officieren, onderofficieren en soldaten die tot mei 1942 inlichtingen hadden verschaft over het verloop van de strijd 'en die daarbij – ondanks de bezetting – niet hebben gearzeld om de waarheid, ook al was die nog zoo onaangenaam voor de Duitsers, te zeggen.'²

Lees meer in *Bevrijdingskrant* 13 op www.75jaarvrij.nl

² J.J.C.P. Wilson, 'Het Krijgsgeschiedkundig Onderzoek in de jaren 1940-1942', in: *Militaire Spectator* 114 (1945) (10) 39-40. Zie: <https://www.militairespectator.nl/sites/default/files/bestanden/uitgaven/1945/1945-0039-01-0012.PDF>.

Verslag algemene ledenvergadering 2020

In verband met de coronamaatregelen is de algemene ledenvergadering van de KVBK op 22 mei 2020 digitaal gehouden, in lijn met de Tijdelijke wet COVID-19 Justitie en Veiligheid, artikel 6. Alle vergaderstukken, inclusief het concept-vergadersverslag, zijn voor KVBK-leden opvraagbaar bij de secretaris via het e-mailadres secretaris@kvbk.nl.

Tijdens de vergadering is het verslag van de algemene ledenvergadering van 2019 vastgesteld. Vervolgens heeft het bestuur het jaarverslag van de KVBK over 2019 toegelicht, waarop de vergadering décharge heeft verleend aan de penningmeester en het bestuur over het in 2019 gevoerde financiële beheer. Aansluitend heeft de penningmeester de begroting voor 2020 toegelicht. De aanwezige leden hebben deze goedgekeurd en er mee ingestemd dat de KVBK met ingang van 1 januari 2021 de contributie verhoogt met vijf euro en de administratiekosten voor een papieren factuur in rekening brengt. De voorzitter heeft de leden van de kascontrolecommissie bedankt voor hun inzet, waarna een nieuwe kascontrolecommissie is benoemd. Vanwege het onverwachte overlijden van penningmeester Johan van Slooten in november 2019 heeft Mees Dekker deze functie opnieuw op zich genomen. De vergadering stemde unaniem met zijn benoeming in.

De hoofdredacteur van de *Militaire Spectator* en de commissaris e-outreach blikten eveneens terug op 2019. In 2020-2021 zal de KVBK het contentmanagementsysteem, waarmee de website wordt vormgegeven, updaten. De vergadering heeft ingestemd met de hieraan verbonden kosten. Tot slot heeft commodore professor dr. Frans Osinga een korte toelichting gegeven op zijn invulling van de bijzondere leerstoel van de KVBK aan de Universiteit Leiden.

FOTO MCD, JAN DIJKSTRA

SIGNALERINGEN

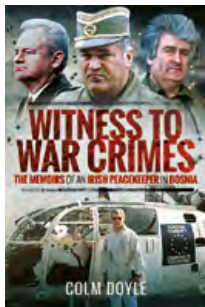

Architectures of Violence

The Command Structures of Modern Mass Atrocities

Door Kate Ferguson
Londen (Hurst) 2020
240 blz.
ISBN 9781849048118
€ 39,-

In *Architectures of Violence* onderzoekt Kate Ferguson de relatie tussen paramilitaire groepen, overheden, plaatselijke besturen en georganiseerde misdaad. Zij focust op paramilitaire en irreguliere eenheden in voormalig Joegoslavië, Rwanda, Darfur en Syrië en hun rol in massaal geweld tegen bevolkingsgroepen vanwege etniciteit en identiteit. Ferguson spreekt van 'architectures of violence', structuren die inzichtelijk maken hoe de plegers van massaal geweld worden aangestuurd en welke binnenlandse en buitenlandse connecties zij hebben. Volgens Ferguson verdoezelen politieke elites hun aandeel in het geweld door paramilitaire groepen op de voorgrond te laten opereren, zodat de verantwoordelijkheidskwestie diffuus wordt.

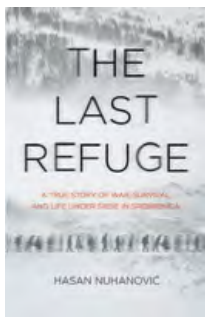

Witness to War Crimes

The Memoirs of an Irish Peacekeeper in Bosnia

Door Colm Doyle
Newbridge (Merrion Press) 2018
276 blz.
9781785371899
€ 24,95

Kolonel Colm Doyle van de Irish Defence Forces beschrijft in *Witness to War Crimes* hoe hij in oktober 1991 EU-waarnemer werd in Bosnië en vlak daarop hoofd van de monitormissie in de belegerde hoofdstad Sarajevo. Een halfjaar later werd hij benoemd tot persoonlijk vertegenwoordiger van Lord Carrington, voorzitter van de Peace Conference voor Joegoslavië. Doyles memoires maken duidelijk wat zijn rol was bij het bemiddelen en onderhandelen met politieke en militaire leiders van alle strijdende partijen in Bosnië. Zijn ervaringen maakten hem tot een belangrijke getuige bij het Joegoslaviëtribunaal in de processen tegen Slobodan Milosevic, Ratko Mladic en Radovan Karadzic.

The Last Refuge

A True Story of War, Survival and Life Under Siege in Srebrenica

Door Hasan Nuhanovic
Londen (Peter Owen Publishers) 2019
blz. 252
ISBN 9780720620412
€ 17,-

Tijdens de Bosnische Oorlog vluchtte Hasan Nuhanovic met familieleden naar Srebrenica, een tocht met vele ontberingen en beschietingen door de Bosnische Serviërs. Na maanden bereikten zij de door de VN bewaakte enclave in het oosten van het land. Nuhanovic bood Dutchbat zijn diensten als tolk aan. In *The Last Refuge* beschrijft hij hoe hij moest toezien hoe zijn familieleden, samen met achtduizend andere Bosniërs, door de Serviërs uit Srebrenica werden weggevoerd. Nuhanovic, een van de oprichters van het Memorial Center in Potocari, begon later een rechtszaak tegen de Nederlandse Staat, die hij won. Hij publiceerde in 2007 al een Engelstalige chronologie over de gebeurtenissen in Srebrenica.

Uit naam van de majesteit

Het leven van J.B. van Heutsz (1851-1924)

Door Vilan van de Loo
368 blz.
ISBN 9789044643770
€ 29,99

Luitenant-generaal Joannes van Heutsz, die naam maakte als 'pacifator van Atjeh', werd in 1904 benoemd tot gouverneur-generaal van Nederlands-Indië. Op basis van bronnen, waaronder brieven uit het familiearchief, schreef onderzoekster Vilan van de Loo *Uit naam van de majesteit*, een biografie waarin zij het leven van de generaal onder meer reconstrueert vanuit het oogpunt van zijn bewonderaars en tegenstanders. Van de Loo beschrijft hoe Van Heutsz, voor wie destijds monumenten werden opgericht, gouverneur-generaal kon worden en zich als bekende en invloedrijke Nederlander in het thuisland kon manifesteren. Zijn harde optreden en opvattingen over het neerslaan van opstanden maakten hem uiteindelijk tot een omstreden figuur.

